

Carlson och Baltzer
Tablor ut
allmänna historien

4

M:18946

TEXT

TILL

TAFLOUR UR ALLMÄNNA HISTORIEN

UTGIFNA

AF

E. CARLSON OCH L. BALTZER

LÄKTOR VID GÖTEBORGS REALLÄROVERK.

REPELÄRARE VID GÖTEBORGS REALLÄROVERK.

STOCKHOLM.

P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG.

Innehållsförteckning.

1. Pyramiderna vid Memfis och Jättesfinxen.
2. Assyrisk vagnkämpe. Obelisker med kilskrift och hieroglyfer.
3. Partenon.
4. Hellenisk kvinna. Hellenisk krigare.
5. Sofokles.
6. Titusbågen.
7. Augustus.
8. Dömen i Pisa.
9. Påfve. Munk.
10. Karl den store.
11. Riddare.
12. Dömen i Köln.
13. Gutenberg.
14. Columbus på sitt fartyg.
15. Luther. Melanchton.
16. Gustaf II Adolf.
17. Musketerare och kyrassier från 30-åriga kriget.
18. Drottning Elisabet. Cromwell.
19. Ludvig XIV.
20. Versailles.
21. Karl XII.
22. Newton. Linné.
23. Washington. Franklin.
24. Prelat, adelsman, borgare 1789.
25. Napoleon I.

STOCKHOLM, 1885.

KONGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER.

1. Pyramiderna vid Memfis och Jättesfinxen.

Vi se här framför oss tvenne af världens äldsta minnesmärken, hvilka äro hemma i det gamla Egypten.¹ Bild 1 visar oss till höger en stor pyramid och vid dess fot två mindre pyramid. Till venster åter se vi hufvudet af den s. k. Jättesfinxen, en väldig, ur klippan uthuggen afgudabild, spöklikt sticka upp ur öken-sanden.

Dessa märkliga verk af forntida konst finnas i närheten af Memfis, de egyptiske konungarnes (*faraonernas*) äldsta residensstad, hvilken låg på venstra stranden af Nilen, strax ofvanför det ställe, der floden grenar sig. Endast några strödda stenblock utvisa nu det ställe, der fordom det stolta Memfis stod. Vidsträckta graffält, som vester om staden utbreda sig till en längd af tre svenska mil, vittna dock för oss om den storlek, hån en gång egde. Högt öfver mängden af andra grafvar resa sig här de tre s. k. stora pyramiderna, som voro afsedda att förvara stoftet af de mäktige herskare, hvilka en gång läto uppföra dem. Af dessa tre stora pyramid är på vår bild endast den största synlig. De båda andra ligga längre åt venster,² och de två mindre pyramiderna vid foten af den stora äro embetsmannagrafvar.

Den stora pyramid är konung Chufús graf. Den är världens väldigaste byggnad (ursprungligen 146 meter eller 491 sv. fot hög) och består af ofantligt stora, utan murbruk sammanfogade stenblock, som med oerhördt besvär släpats hit från bergen på andra sidan Nilen. Till sin yttre form är pyramid högst enkel, vid basen fyrkantig, upptill sammanlöpande i en spets. De i det inre befintliga gångarne äro mycket trånga och leda till en liten grafkammare, der det kungliga liket (*mumien*) förvarades i en stor stenkista (*sarkofagen*). Sedan denna var insatt på sin plats, tillmurades ingången. Arabiska skattsökare hafva dock för länge sedan brutit sig väg till pyramidens inre, och dess yta har ej heller undgått att påverkas af förgängelsen. Sidorna äro nemligen starkt förvittrade och öfversta spetsen affallen, så att europeiska resande med de viga beduinernas tillhjälp plåga uppstiga till pyramidens topp.

I närheten af de tre stora pyramiderna ligger Jättesfinxen. Detta vidunder utgjordes fordom af ett ofantligt stort, liggande lejon med människohufvud. Kroppen

¹ Jemför Läsebok för Folkskolan, sid. 437.

² I bildens venstra kant sticker fram ett hörn af Schafrás pyramid. De i för- och bakgrunden anbragta figurerna äro egnade att gifva begrepp om föremålens kolossala storlek.

är numera förstörd eller begrafven i det löst hvirflande ökendammet, men hufvudet återstår, ehuru skadadt, och talar till oss om konstverkets förna, häpnadsväckande storlek. Näsan och örat mäta hvardera en vanlig manslängd, 6 fot, munnen är 8 fot bred, och mellan de stora, utsträckta framtassarne låg fordom ett tempel, helgadt åt guden *Horos*, den uppgående solen, hvaraf *sfinxen* ansågs vara en bild.

Liksom byggnadskonsten ej skapat något mer storartadt verk än *Chufús* pyramid, så har ej heller bildhuggarkonsten åstadkommit något, som i storlek och djerf anläggning kan jämföras med *Jättesfinxen*; denna senare är egentligen ett berg, af menniskohand förvandladt till ett konstverk. Båda härleda sig från det tredje årtusendet före Kristus och stå såsom varaktiga vittnesbörd om den höga utveckling Egyptens folk redan den tiden hade uppnått.

Sådana verk förutsätta emellertid icke blott en ovanlig konstfärdighet; de kunde endast fullbordas genom anlåtande af oerhörda arbetskrafter. Faraonerna tvekade icke att låta hundra tusenden af sina undersåtar år efter år träla för att tillfredsställa deras byggnadslust. Stundom blef behandlingen alltför tung och förorsakade uppror eller — såsom vi läsa i Bibeln om Israels barn — till och med utvandring af det betryckta folket.

2. Assyrisk vagnkämpe. Obelisker med kilskrift och hieroglyfer.

a.

De stora floderna hafva blifvit kallade »den menskliga odlingens modersmjölk». Detta sannas omkring Nilen i Egypten. Det sannas äfven omkring Eufkrat och Tigris i Mesopotamien, »landet mellan floderna», der assyrier och babylonier tidigt grundade mäktiga riken. På båda dessa ställen ha flodernas årliga öfversvämningar gjort landet omkring dem särdeles fruktbart. På båda ställena vittna uråldriga fornlemningar, att dessa länder tidigare än andra blifvit bebygda af bildade folkslag.

Det är dock en vigtig skilnad mellan de storartade minnesmärkena i Egypten och dem, som man i vårt århundrade bragt i dagen uti Mesopotamien. Medan de egyptiska templen och konungagrafvarne genom årtusenden blifvit jemförelsevis väl bibehållna, ha de fornasiatiska byggnadsverken, ehuru betydligt yngre, till största delen alldeles jemnats med jorden. Detta har sin grund i de olika byggnadsämnen, som å båda ställena användes. I Egypten bygde man nämligen af granit eller kalksten. De gamle *assyrier* och *babylonier* åter begagnade sitt lands rikedom på lera och jordbeck för att åstadkomma väldiga tegelbyggnader, som visserligen voro lättare uppförda, men också mindre varaktiga än de egyptiska. Ofantliga grushögar beteckna nu de ställen, der Babylon och Ninive, det babyloniska och det assyriska rikets mäktiga hufvudstäder, fordom stått. Hvarje spår af de mindre husen har försvunnit, men för europeiske lärde har det lyckats att ur grushögarne framdraga åtminstone några spillror af de forna herskarepalatsen.

I synnerhet ha märkliga gräfningar företagits vid öfre Tigris, ej långt från det nuvarande Mossul, i den trakt, der en gång det stolta *Ninive* låg. Dess palatser äro visserligen sedan mer än 2000 år tillbaka i grund raserade, men bland ruinhögarne ha åtskilliga intressanta kvarlevor af forntida konst blifvit funna. Så har t. ex. påträffats bildhuggerier i upphöjdt arbete (*basreliefer*) af alabaster eller sandsten, hvilka fordom prydt de assyriska konungaboningarnas väggar. Dessa konstverk framställa konungarnes och folkets sysselsättningar. Vi se deraf, att assyrierna voro ett krigiskt bergfolk, som lefde af jagt, boskapsskötsel och plundringståg. Slättbygden utmed Tigris var väl odlad och vattnad genom kanaler. Öfver folket herskade enväldskonungar. Dessa fordrade af sina undersåtar en slafvisk vördnad, förde väldiga krig med sina grannar och bortsläpade stundom — såsom vi veta af Gamla testamentets berättelser — hela folk i fångenskap. De herskade en tid öfver allt land mellan Indus och Medelhafvet.

Bild 2 a visar oss, efter en basrelief från det gamla Ninive, en förnam assyrisk krigare på sin stridsvagn. Hans drag bära den semitiska stammens prägel: stora ögon, krokig näsa, rikt svart hår och ett skägg, som är ordnad i konstrika lockar. Pannan krönes af ett diadem, dräkten prydes af präktiga broderier och töfsar. Krigarens seniga arm spänner bågen för att afskjuta en pil. I bältet har han en dolk, vid sidan sitt svärd i en rikt smyckad balja och bakom sig ett kastspjut. Utanpå vagnen hänga pilkoger och stridsyxor. Bredvid krigaren står hans körsven och tyglar med säkra

Text till taflor ur Allna. Hist. 4:de Häft.

händer ett anspann af trenne präktigt utstyrda fålar, som i bredd draga den tvåhjuliga, baktill öppna vagnen. Sådana vagnar begagnade den tidens förnämste stridsmän. Dessa vagnkämpar, i Bibeln kallade »resenärer», spelade en vigtig roll i forntidens fältslag och utträngdes först småningom af rytteriet.

b och c.

På murarne af de egyptiska och assyriska minnesmärkena förekomma ofta märkliga inskrifter, som de lärde i vår tid lyckats tolka. De egyptiska skriftecknen kallas *hieroglyfer* eller »helig skrift», emedan de äldst voro kända endast af presterna och af dem begagnades för religiösa ändamål. Hieroglyferna voro ursprungligen en bildskrift, der hvarje tecken var en bild af det föremål, som dermed skulle uttryckas, t. ex. en man, en fogel, ett träd. Sådant förekommer denna skrift inhuggen i templens och palatsens granitväggar samt på de s. k. *obeliskerna*. Dessa voro höga, ur ett enda block huggna stenpelare, som utanför templens ingångar restes till gudarnes ära. Småningom förkortades den hieroglyfiska skriften. Den begagnades äfven i det praktiska lifvet och skrefs på rullar af *papyrus*, en säf, som växte i Nilen.

Bild 2 b visar oss en egyptisk obelisk med hieroglyfer. Den stod fordom, helt förgylld, och blänkte i solen utanför ett tempel i det »hundraportade» *Tebe*, öfre Egyptens hufvudstad. Nu är den fördd till Paris och står på »Place de la Concorde», der afrättningarna egde rum under franska revolutionen. Obeliskan är af röd granit. Huggen ur ett enda stycke bildar den en fyrkantig, upptill spetsig pelare. Med sin fotställning är den nära 23 meter hög. Alla fyra sidorna äro betäckta med en inskrift, delad i tre kolumner, som läsas uppifrån och nedåt. Inskriften meddelar oss i högtrafvande stil, att *Ramses II* »solgudens älskling», »verldens lejon» o. s. v., rest obeliskan. De ovala ringarna innehålla konunganamn. Upptill ses en afbildning af Ramses själf, som knäböjande offerar två vaser åt solguden.

De gamle assyriernas skrift var af helt annan natur än hieroglyferna. Den afbildade ej föremål ur lifvet, utan bestod af en massa kilar eller pilspetsformiga tecken, som förenades till olika antal eller ställdes i olika riktning för att beteckna olika ljud eller stafvelser. Den har därför blifvit kallad *kilskrift* och är svår att tolka, emedan samma grupp af kilar kan beteckna flera stafvelser. Den finnes ej blott på väggspillror från Ninive utan äfven på lösa tegel, som tjenat såsom böcker eller bref. Medan ett lertegel ännu var vått, kunde man med tillhjälp af en griffel deri lätt intrycka kilformiga tecken. Också begagnades sådana skriftegel flitigt. Man har till och med funnit dem i tusental förenade till stora bibliotek. Om kilskriftens natur kunna vi få ett begrepp af bild 2 c, som framställer en assyrisk obelisk från trakten af Ninive. Den är af svart basalt och rest till minne af den store eröfraren *Salmanassar II*. Vi se, huru ett långt tåg af de kufvade konungarnes sändebud, afbildade i fem rader öfver hvarandra, komma att ge honom skatt och skänker: kameler, apor, elefanter, guld- och silfverkärl m. m. Öfver och under afbildningarna förekommer kilskrift, som närmare upplyser om alla de härligheter *Salmanassar* fick i byte och skatt.

3. Partenon.

Det forntida templet var i många afseenden olika den kristna kyrkan. Det saknade först och främst klocktornen, som med sina smärta spiror sträfvade upp mot skyn. Det saknade vidare de stora fönstren på sidoväggarne, som i den kristna helgedomen insläppa strömmar af ljus. Utrymmet i det inre var äfven mycket inskränkt, då templet ej, såsom våra kyrkor, var afsedt att hysa den gudstjenstfirande menigheten. Templens inre beträddes nämligen endast af presterna eller af dem, som skulle nedlägga offergåfvor på tempelgudens altare. Massan af folket stannade vid de stora festerna utanför hufvudingången, der presterna då anstälde offer. Största omsorgen nedlades därför hos de gamle på att gifva templet ett pryddigt yttre. Man lade det på en framstående plats, helst på en höjd, så att det kunde ses fjerran ifrån.

Betrakta vi grundplanen till ett helleniskt tempel (bild 3 nedtill), så finna vi, att den i allmänhet utgjordes af en fyrkant, ungefär dubbelt så lång som bred. På flere trappsteg uppsteg man från alla fyra sidorna till den platta, der den egentliga tempelbyggnaden reste sig. Denna var på framsidan, ja ofta på alla fyra sidorna, prydd af en *kolonnad* eller en dubbel rad af pelare, som omgäfvade ytterväggen och uppburo hufvudbjelken eller den s. k. *arkitraven*. Rummet ofvanom denna var vanligen prydd med ett bildverk, som lopp rundt om hela byggnaden och kallades *frisen*. Öfver arkitraven och frisen reste sig taket. Dess båda halfvor möttes upptill i en mycket trubbig vinkel och sköto ett godt stycke ut öfver templets väggar. Det trekantiga rum, som bildades mellan takets båda halfvor och frisen, kallades *gafvelfält*. Detta upptogs vanligen af en rad utaf statyer, så ordnade, att den midtersta var högst, medan de öfriga på ömse sidor aftogo i höjd. En sålunda ordnad samling af statyer kallades *gafvelgrupp*.

Templets inre var vanligen deladt i tre rum (se planen). Träda vi in genom hufvudingången, som befann sig på ena gaveln, komma vi först in i den s. k. *förhallen*. Derifrån ledde en dörr till den egentliga gudaboningen eller *cellan*. Här uppbars taket af två rader pelare, och då intet fönster fans på väggarne, insläpptes dagern genom en fyrkantig öppning i taket. Derifrån strömmade ljuset ned öfver gudabilden, som stod i cellans bakgrund med offeraltaret framför sig. Väggen bakom gudabilden var ej genombruten af någon öppning. Det var från den motsatta gaveln man kom in i templets *bakrum*, der tempelskatten plögade förvaras. Intet af de trenne rummen i templets inre voro dock af betydligare vidd, då de ej afsågo att rymma någon större folkmängd, utan endast besöktes af tempeltjenare och offerande.

Det helleniska templets förnämsta prydnad var den praktfulla kolonnaden. Se vi närmare på en sådan pelargång, skola vi snart finna, att hvarje pelare består af tvenne hufvuddelar, nämligen först och främst det långa, med jemnlöpande reffor försedda *skaftet* och vidare *kapitälet* eller hufvudet, d. v. s. den något utsvälda öfre delen, som uppbär det tunga bjelklaget. Ofta tillkommer äfven en tredje del, *basen* eller foten, en platta, som skiljer pelarskaftet från underlaget. Allt efter kapitälens olika beskaf-

fenhet skilde man mellan tre olika pelarordningar: den doriska, den joniska och den korintiska. Hos den *doriska* pelaren utgjordes kapitålet af en fyrkantig platta och derunder en bred ring, som tycktes omfatta och sammanhålla det upptill afsmalnande pelarskaftet (se kolonnaden å Partenon). Hos den *joniska* pelaren åter utmärktes kapitålet (bild 3 b) af tvenne snäckvindlingar, som framifrån togo sig ut som ett par starkt böjda vädurshorn. Äfven hos den *korintiska* pelaren (bild 3 c) återfinna vi upptill dessa snäckvindlingar, ehuru i mycket förminskad skala, och dess kapital pryddes nedom dessa utaf en krans af präktiga akantusblad. Den doriska pelaren saknade bas, medan både den joniska och den korintiska med sin nedre ända hvilade på en rund platta, som förmedlade öfvergången till underlaget. Den doriska pelaren egde deremot ett bredare, ett djupare reffladt och uppåt starkare afsmalnande skaft än de båda andra.

Det ryktbaraste tempel i dorisk stil, som forntiden egde, var *Partenon*, d. v. s. »jungfrutemplet», beläget invid Aten och helgadt åt stadens skyddsgudinna, den jungfruliga Atene (romarnes Minerva). Det tronade stolt på toppen af *Akropolis*, den tempelprydda kulle, som reste sig högt öfver staden. Två präktiga marmortrappor på hvar sin sida om en bred väg förde dit upp. Genom en ståtlig, af fem väldiga pelare bildad port, trädde man in på gudinnans helgade område. Här sågos flera märkliga helgedomar och bland annat en kolossal kopparstaty af gudinnan Atene, som 20 meter hög sköt upp öfver Akropolis' murar och med sin förgyllda lansspets blänkte i solen, så att seglaren, då han nalkades staden, kunde se den flere mil ut till sjös.

Märkligast af alla Akropolis' under var dock hufvudtemplet, Partenon. Det var helt och hållet byggt af den yppersta hvita marmor och på alla fyra sidorna omgifvet af en ståtlig dorisk kolonnad, bestående af 8 pelarpar på hvardera gafveln och 17 på hvardera långsidan. Arkitraven var smyckad med gyllene sköldar och inskrifter. Frisen utgjordes af kraftigt utskurna, fyrkantiga marmorblock, mellan hvilka sutto smärre bildhuggerier i upphöjdt arbete (s. k. *reliefer*). Gafvelgruppen förestälde å ena sidan Atenes födelse och på den andra, som här är synlig, gudinnans täffingsstrid med hafsguden Poseidon om stadens gunst. Taket pryddes högst på åsen af en väldig stenrosett och på hörnen af egendomliga djurgestalter. Längs takranden å långsidan lopp äfven en rad af prydnader, liknande palmblad. I templets inre märktes framför allt gudinnans präktiga bildstod af guld och elfenben, uppställd i bakgrunden af cellan och utförd af den store bildhuggaren Fidias' mästarehand.

Bild 3 visar oss Partenon sådant det i Atens mest blomstrande tid reste sig på kullen ofvanom staden. Det bygdes i medlet af 400-talet f. Kr. under Perikles ärofulla styrelse, då staden smyckades med många härliga konstverk. Det utgjorde sedan i århundraden en nationalhelgedom, dit årligen ett lysande tåg af ateniensiska medborgare och medborgarinnor drogo upp för att med offer och högtidliga kören fira skyddsgudinnans stora fest. I vår tid stå dock endast några spillror af den härliga tempelbyggnaden kvar. Plundrad under folkvandringens dagar, derpå förvandlad först till en Mariakyrka och sedan till en moské, blef den fullständigt förstörd under ett krig mellan turkar och venetianer på 1680-talet. Turkarne förvarade nämligen en del af sitt krutförråd i templet, och detta träffades af en bomb från det venetianska lägret, der en svensk fältherre, den från Karl XI:s tid ryktbare Otto Vilhelm von Königsmark, förde befälet. Partenon splittrades då i tvenne hälfter. Dess kvarlevor hafva sedan blifvit plundrade af engelska konstkännare.

4. Hellenisk qvinna. Hellenisk krigare.

a.

De gamle hellener och romare hade ett helt annat sätt att kläda sig än våra dagars folk. Deras kläder voro mycket mindre åtsittande än våra och föllo omkring kroppen i fria, prydliga veck. Den helleniska drägten bestod hufvudsakligen af tvenne plagg, nämligen ett slags blus utan ärmor eller *chiton*, som med en gördel sammanhölls om midjan, och en *mantel*, som bars utanpå blusen och betäckte både bröst och rygg. Chitonen var vanligen af linne och hvit, manteln i allmänhet af ylle och färgad. Hellenerna drogo sig dervid ingalunda, såsom vi, för de lifligaste färgerna, t. ex. rödt eller blått.

Bild 4 a visar oss en ateniensisk dam, som håller på att kläda sig. Hennes fot-sida chiton är öfver axlarna hopfästad med spännen och sammanhålles om lifvet med ett bälte. Från skuldrorna nedfaller ett draperi. Detta draperi är, liksom chitonen, i nedre kanten prydt med smakfulla broderier. Manteln är hon just sysselsatt att kasta omkring sig. Hon håller den med båda händerna bakom ryggen. Med venstra handen ärnar hon bakifrån draga den ena fliken af manteln öfver venstra axeln, så att denna fik kommer att hänga ned öfver bröstet. Med den högra handen vill hon sedan kasta den andra fliken framifrån öfver samma axel bakåt, så att den kommer att hänga ned på ryggen. När manteln är påtagen, förblifver sålunda den högra armen fri.¹

Hellas milda luftstreck gjorde att dess innevägnare kunde lemna flera delar af kroppen, som vi måste skydda mot köld, utan betäckning. Så bars i allmänhet hatt endast på resor; en solskärm skyddade mot solens strålar. Inne gick man barfota, ute skyddades foten af en s. k. *sandal*² eller sula, som med remmar fästades öfver vristen, men skor brukades icke. Icke heller behöfdes benkläder eller ärmor.

Hellenens klädesplagg voro sålunda få och enkla. Deremot nedlade han stor omsorg på att smakfullt drapera dem. Att kläda sig vårdslöst ansågs förråda brist på uppfostran och omdöme. Gerna bar man smycken. Vi se här sådana kring den ateniensiska damens högra arm och hals. Hennes panna prydes af ett präktigt diadem. Håret är baktill uppfästadt i en knut och sammanhålles af en nätt hårkorg.

De båda hufvudplaggen, manteln och chitonen, begagnades både af män och qvinnor. Skilnaden var endast den, att qvinnornas chiton var något längre än männens.² Dessas mantel åter var vanligen betydligt större³ och vidare än qvinnornas. — Ro-

¹ Detta kan särdeles lätt åskädliggöras för lärjungarne genom användande af en schal.

² Se å bild 4 b den under rustningen framstickande korta chitonen.

³ Jemför bild 5.

marens drägt var i det väsentliga lik hellenens under fredstid. I krig drog han en rustning utanpå blusen, begagnade en kortare krigsmantel¹ samt skyddade hufvudet i en hjälm.

b.

Den helleniska krigarens vapen voro af tvenne slag: försvars- och anfallsvapen. De viktigaste af försvarsvapnen voro pansaret, hjälmen, skölden och benskenorna. Pansaret var vanligen af metall och ofta rikt siradt med prydnader. Det bestod af två delar, ett bröst- och ett ryggstycke, hopfästade öfver skuldrorna och i sidan. Hjälmen, kämpens skönaste prydnad, var oftast försedd med en hög kam, en dervid fästad, vajande hästsvans, ögonskärm och rörliga kindstycken. Skölden, stor och rund, bars — såsom bild 4 b utvisar — på venstra armen. Benskenorna voro bugtade metallplåtar, som med remmar fästades om vaden.

Af anfallsvapnen voro svärdet och lanssen de förnämsta. Svärdet var tveeggadt med kort klinga och en liten parerstång nedom fästet. Lanssen bestod af ett långt träskafte med metallspets. Ofta var han försedd med spets äfven i undra ändan för att kunna nedstickas i jorden.

Hären indelades i tungt beväpnade² och lätt beväpnade. De förra buro alla anfalls- och försvarsvapen, de senare hade endast ett anfallsvapen: svärd, dolk eller kastspjut, men intet harnesk. Till lätt beväpnade räknades bågskyttar och slungare. Rytteri hade man ej i äldre tider. I stället begagnades tvåhjuliga stridsvagnar,³ som styrdes af en körsven, medan kämpen stående bakom honom, kunde rikta sina slag åt alla håll.

Det var en ståtlig anblick att se en hellenisk här uppstald i slagordning med de tungt beväpnade i midten och de lätt beväpnade på flyglarne. Den stränga mans-
tukten och lystringen inom leden gaf intrycket af ett fritt folk under vapen. Krigarne hade före slaget smyckat sig som till fest. Hjelm- och spjutspetsarne blänkte i solen. Spartanerna buro purpurfärgade mantlar och friska kransar om håret. I fiendens åsyn anställde fältherren offer. Manskaper uppstämde en stridssång, der Ares, krigsguden, anropades om seger. På gifvet tecken rörde sig den tätta skaran framåt, långsamt och jemt, de tungt beväpnade med lanssen på skuldran, skyttarne med pil på bågen. Stridssignal blåstes och man stormade an med väldigt härskri. Sällan förmådde de lösa barbarhoparne uthärda ett sådant anfall. Om motstånd gjordes, användes först kastvapnen, derpå gick man fienden på lifvet med lans och svärd. En förtviflad tve-
kamp började. Man genombröt den fiendtliga härens led och slagtrandet slutade först, då det blåstes till återtåg, som man vanligen företog baklänges för att ej bli öfverrumplad. Efter segern plundrades de fallne, hvilket under striden var strängt förbjudet. Bytet delades, de stupade begrofvos högtidligen, tackoffer anställdes åt gudarne och seger-
tecken restes, vanligen bestående af eröfrade vapen och rustningar.

¹ Jemför bild 7.

² Bild 4 b visar, efter en antik vas målning, en tungt beväpnad hellenisk krigare (*hoplit*).

³ Jemför bild 2.

5. Sofokles.

Den marmorstod af Sofokles, som vi här se afbildad, förvaras i Rom uti late-
ranska palatset. Den räknas som ett af de skönaste verk vi ega kvar af de gamles
bildhuggarkonst. Stoden ger oss ett godt begrepp om en ädel, genombildad hellen,
sådan han gick och stod på Atens gator för mer än 2000 år tillbaka. Med omsorg
och smak har han draperat sin veckrika mantel¹ omkring sig. Hufvudets ädla drag
tillkännagifva snille och skaparekraft. Den förnämsta, otvungna hållningen visar, att vi
ha en betydande man framför oss. Lådan med bokrullar² vid hans fötter tyder på,
att det är en författare.

Bland Hellas' skalder är Sofokles en af de namnkunnigaste. Han lefde i Aten
på stadens mest lysande tid. Som femtonårig yngling var han en af dem, som ledde
körer vid den stora segerfesten efter slaget vid Salamis (480 f. Kr). För hans fä-
dernestad var det ärorika år som derpå följde. Aten gick i spetsen för hellenernas
kamp mot det stora Perserriket. Det blef den förnämsta och rikaste sjöstaden vid
Arkipelagen, det blef hufvudsätet för den helleniska bildningen och pryddes med här-
liga byggnader. Det frambragte hjeltar sådana som *Kimon*, vältalare och statsmän sådana
som *Perikles*.

Af sina landsmäns bragder eggades Sofokles, som ursprungligen uppfostrades till
musiker, att skapa storartade skådespel. Till dessa hentade han ämnen ur den helle-
niska forntidssagan och visste genom sina skaldeverk hänföra sina landsmän så, att de
vid skaldetäffingarna tjugi olika gånger gäfvos honom segerpriset, en murgrönskrans.
Mer än hundrade sorgespel skall han hafva författat, men af dem hafva endast sju
blifvit bibehållna till våra dagar. Dessa vittna dock tillräckligt för oss om hans ovan-
liga snille, och hans »*Antigone*» räknas som ett af världens största konstverk.

Med sin tids ledande man i Aten, den store Perikles, stod Sofokles på förtrolig
fot. Af sina landsmän var han högt uppburen ej blott för sin skaldegäfvu utan ock för
sitt blida, vänsälla väsen. En gång hedrades han till och med af atenarne med att

¹ Angående sättet att bära manteln jfr bild 4 b.

² De gamla skrefvo på långa remsor, förfärdigade af hinor från *papyrus*-växten, en säf, som växte i Nilen och som gifvit namnet åt vårt *papper*. De skrifna remsorna sammanvecklades till rullar, som sedan förvarades stående på kant i en låda.

utses till en af de tio fältherrar, som skulle anförä ett krigståg mot ön Samos. Andä till nittio års ålder diktade han och blef efter sin död, begråten af alla, jordad i sin fäderneby, det af honom för sin skönhet högt prisade Kolonos, beläget strax norr om Aten. Hans landsmän uppreste åt honom ärestoder och räknade honom som den störste af Hellas' tre store sorgespelsförfattare: *Aiskylos*, *Sofokles* och *Euripides*.

6. Titusbågen.

Ingen stad i världen är så rik på härliga fornlemningar som det gamla Rom. De skönaste af dessa ruiner förskrifva sig från kejsartiden (31 f. Kr. — 395 e. Kr.). Rom var då hela den bildade världens hufvudstad och stora rikedomar från de eröfrade länderna strömmade dit. Då byggdes de flesta af dessa präktiga *tempel*, *palatser*, *teatrar*, *offentliga badhus* och *vattenledningar*, hvilkas kvarlevor än i dag väcka resandes beundran.

Bland de romerska minnena från kejsartiden framstå särskildt *triumfbågarne* eller de väldiga äreportar, som blifvit resta för att odödliggöra någon stor krigsbragd. Dessa äro särdeles kännetecknande för folkets lynne. Romarne voro ett krigarfolk, som satte militärisk utmärkelse högre än allt annat. Den största heder, som efter en afgörande seger kunde vederfaras en romersk fältherre, var att af senaten få sig beviljad en *triumf*, d. v. s. ett festligt intåg i hufvudstaden. Vid ett dylikt tillfälle gingo senatorerna och skaror af högtidsklädda medborgare den segrande fältherren till mötes utanför stadsporten. Tåget öppnades af senaten. Derpå följde hornblåsare och soldater, som förde det förnämsta af krigsbytet: eröfrade rustningar och fälttecken, guldkärl och andra konstverk, elefanter och tigrar, taflor med namn på intagna städer o. d., med ett ord allt, som kunde erinra om det lyckligt utförda krigets betydelse.¹ Sedan kommo offerdjuren, hvita tjurar med förgyllda horn och brokiga bindlar; vidare prester och tempeltjenare med deras offerredskap;² förnämsta krigsfångar, furstar och konungar, belagda med bojor; och slutligen den triumferande fältherren sjelf på en vagn, dragen af fyra hvita hästar i bredd.³ Han var iförd en guldstickad purpurmantel, bar om hufvudet en frisk lagerkrans och höll i ena handen en präktig spira eller kommandostaf. Omkring hans vagn gingo *liktorerna*, fältherrens härolder, i fredsdrägt och med lagerkransade *fascer*.⁴ Efter hären följde de högre officerarne till häst och den öfriga hären till fots med lagerqvistar i händerna och segersånger på läpparne. Det festliga tåget slingrade sig genom Roms förnämsta gator opp till den Capitolinska kullen, der Jupiters tempel stod. Här nedlade triumfatorn sin lagerkrans för öfvergudens fötter och anställde med stora högtidligheter tackoffer till hans ära.

¹ Se basreliefen på bågens insida.

² Se bågens fris.

³ Se quadrigan.

⁴ Fascer voro risknippor med deri instuckna bilar, som buros af liktorerna framför de högsta embetsmännen såsom tecken af deras magt att befälla och straffa.

På sin väg upp till *Capitolium* skulle den segrande fältherren draga fram genom den triumfbåge, som man till hans ära upprest. En sådan båge uppfördes i den Romerska republikens dagar, då sederna ännu voro enkla, af trä och borttogs efter festens slut. Men senare under kejsartiden, då endast herskaren sjelf eller hans anförvandter tillätos triumfera, byggdes bågarne vanligen af sten och fingo kvarstå till evärdeligt minne af segraren och hans bragd. Den äldsta och tillika en af de märkligaste af dessa kejsartidens triumfbågar är *Titusbågen*, som vi här (bild 6) se framställd i dess ursprungliga skick. Den uppfördes för att hedra kejsarsonen Titus, sedan han intagit och förstört Jerusalem (70 e. Kr.), en händelse, hvarom historien har många gräsligheter att förtälja.

Bågen är stor som ett rätt ansenligt hus¹ och dess hvalf 8 meter högt. Den undre delen är af kalksten och prydes i de inre och yttre hörnen af åtta s. k. *romerska pelare*. Se vi närmare på dessa, så finna vi, att basen utgöres af en fyrkantig plint och två deröfver lagda runda plattor, åtskilda af en hålkål. Skaftet afsmalnar föga uppåt och är *kanelleradt* d. v. s. fåradt af jemnlöpande refflor. Kapitålet utgör en sammansättning af de *joniska snäckvindlingarna* och det *korintiska löfverket*.² Den på pelarne hvilande *arkitraven*² är delad i flere afdelningar. Deröfver löper en *fris*² med framställningar ur triumftåget: vi se der de smyckade offerdjuren, tempeltjenarne med sina bilar, o. s. v. Ofvan frisen krönes bågens undre del af en präktig *gesims* eller utskjutande list.

Den öfre delen, eller den s. k. *attikan*, är af marmor. Den stödes i hörnen af *pilastrar*, d. v. s. föga utspringande murpelare, och bär midtpå en förgylld inskrift, som upplyser, att »senaten och det romerska folket reste detta minnesmärke åt Titus, Vespasianus' son, den gudomlige». Öfver attikan höjde sig fordom en väldig bronsstaty, framställande Titus sjelf på en med fyra hästar förspänd, tvåhjulig triumfvagn (*quadriga*). Det inre af bågens hvalf prydes på sidorna af upphöjda bildhuggeriarbeten. Den sida, som å vår bild är synlig, visar en del af triumftåget, nämligen bekransade krigare, som bära det förnämsta bytet från Jerusalems tempel: den sjuarmade ljusstaken, offerborden med sina kärl, silfverbasunerna, hvarmed jubelåret förkunnades, tafior med namn på de eröfrade städerna o. s. v. Hvalfvets tak är *kassetteradt*, d. v. s. indeladt i fyrkantiga rum, prydda med rosetter. På utansidan öfver hvalfvet sväfvade två vingade genier med romerska fälttecken i händerna.

Quadrigan är i våra dagar borta, åtskilliga prydnader skadade. Men ännu står Titusbågen på sin plats tvärs öfver *Via sacra*, en af de förnämsta gatorna i det gamla Rom, och helt nära *Forum romanum*, det namnkunniga torg, der fordom den romerska statens förnämsta angelägenheter afhandlades och der än i dag präktiga ruiner, uppgräfdade ur århundradens grus, vitna om stora minnen.

¹ Bågens hela höjd är 15, dess bredd 13 och dess tjocklek nära 5 meter.

² Jemför bild 3.

7. Augustus.

Vid tiden för Kristi födelse herskade kejsar Augustus öfver det stora romerska riket.¹ Detta omfattade då alla länder omkring Medelhafvet, således äfven Palestina, och det var Augustus, som påbjöd den allmänna skattskrifning, hvilken — såsom vi läsa i Nya Testamentet. — föranledde Josef och Maria att draga till Bethlehem, der Frälsaren föddes.

Bild 7 visar oss den mäktige kejsaren i det ögonblick, då han talar till sina legioner. Han är iförd en präktig metallrustning, der hans af skalderna mångbesjungna seger öfver Parterna är framställd i drifvet arbete. Midt på harnesket synes en barbar, som åt segraren öfverlemnar de tagna fälttecknen; vid harneskets öfre och nedre kant äro hedniska gudamagter afbildade. Spiran hvilar på kejsarens venstra arm, den högra har han lyftat till en värtalig åtbörd. Krigsmanteln ligger lätt kastad öfver höften och venstra armen. Under manteln och rustningen sticker lifrocken (*tunican*) fram. Hjelm och fotbeklädnad saknas, såsom ofta på romerska statyer.

Märkligast är kejsarens hufvud. Dragen äro högst regelbundna, håret lockigt, näsan något örnlik. Den breda pannan, de skarpt tecknade ögonbrynen, som nästan mötas, den raka halsen tyda på ovanlig klokhets och sjelfbeherskning. I blick och hållning ger sig till känna en medveten öfverlägsenhet, men tillika en måttfullhet, ett vinnande behag, som aldrig förlorade sin tjuskraft öfver romerska sinnen.

Sådan var Augustus, den förste romerske kejsaren. Med stor klokhets visste han omskapa den forna republiken till ett envælde och samla den högsta magten i sin hand. Men det var ej nog dermed, att han, sonen af en romersk senator, genom en sällspord förening af lycka och klokhets svingade sig upp på den nyss uppresta tronen. Han visste också att genom en vis och fridsäll styrelse (31 f. Kr.—14 e. Kr.) bibehålla sig på densamma till sin död. Ty om också Augustus, under den tid han arbetade sig upp, stundom gick våldsamt och hänsynslöst till väga, så har han dock, en gång kommen till magten, ådagalagt en herskarelugn och en herskarevishet, en rättvisa och en mildhet, som förskaffat honom samtids och efterverlds beundran. Det stora romarväldet, dittills sönderslitet af ständiga inre och yttre strider, fick i hans dagar åtnjuta ett långvarigt och välgörande fredslugn. Sträng uppsigt öfvades öfver ståthållarne i de många provinserna, så att deras utpressningar hämmades. Skatterna fördelades jemnare. Stora militärvägar anlades för att samman-

¹ Jemför Läsebok för Folkskolan, sid. 461.

binda rikets vidt åtskilda delar. Handel och sjöfart uppblomstrade. Kring Augusti tron trängdes skaldar och konstnärer, som af honom gynnades, och den romerska litteraturen upplefde på hans tid en guldålder, som kastade sin glans tillbaka på herskarens person.

8. Domen i Pisa.

De första kristne firade sin gudstjänst i all enkelhet. För att undgå förföljelse måste de hålla sina sammankomster hemligen i enskilda hus, i hålor uti skogen, ja i de underjordiska gångar, der de begrofvö sina döda, de s. k. *katakomberna*. Här samlades de kristna bröderna för att läsa bibeln, sjunga psalmer och hålla kärleksmåltider. Här stärktes den frimodighet och fasta förtröstan, som utmärkte martyrerna.

Det var först längre fram, då kristendomen blifvit omfattad af den romerske kejsaren och erkänd af staten, som den fick en praktfull gudstjänst och ett mäktigt presterskap. I stället för de forna anspråkslösa samlingssalarne trädde ståtliga helgedomar, som kallades *kyrkor*¹. Till dessa hemtade man förebilden icke från de gamles tempel, som voro för små och som af de kristna betraktades som oheliga, utan från de romerska rådhusen eller *basilikorna*. Dessa utmärktes nämligen af rymliga pelargångar, der, såsom de kristnes gudstjänst fordrade, en större menighet kunde få plats. Kyrkorna kommo altså att utgöras utaf aflånga byggnader, der taket uppbars af fyra pelarrader. Genom dessa delades kyrkan i fem jemsides löpande afdelningar, som kallades *skepp* och som tillsammans bildade det s. k. *långhuset*. Detta sträckte sig alltid från vester till öster. Vid dess östra ända ställes altaret, emedan den bedjande, som stod framför altaret, enligt gammal sed borde vända sitt ansigte mot soluppgången. Bakom altaret var en halfrund utbyggnad, den s. k. *tribunen*, der biskopen och de äldste under gudstjensten togo plats. Vid vestra ändan af långhuset åter var hufvudingången och framför densamma ofta en *förhall*, der de, som ännu ej voro döpta men skulle upptagas i församlingen, väntade.

Från denna enkla grundform, som i mycket påminde om den romerska basilikan, utvecklade sig småningom den s. k. *romaniska stilen*. För att vinna mera utrymme tillades bakom långhuset en byggnad, som gick tvärs för detta och som därför kallades *tvärhuset*. På andra sidan detta förlängdes långhuset². Altaret flyttades hit och denna del af kyrkan fick namn af *koret*, emedan jemte presterna den kör, som vid gudstjensten ledde sången, uppehöll sig der. Kyrkans grundplan erhöll sålunda formen af ett kors. Öfver midtelkvadraten eller den del af kyrkan, der långhuset och tvärhuset skuro hvarandra, sattes stundom en hvälfvd takbyggnad, den från österlandet hemtade *kupolen*. Koret lades ofta flera trappsteg högre än den öfriga delen af kyrkan, på det att den i långhuset och tvärhuset församlade menigheten bättre skulle kunna se de ceremonier, som vid altaret utfördes af presterna. Under det förhöjda koret inrättades stundom ett underjordiskt kapell eller en s. k. *krypta*, der gudstjänst firades till minne af det helgon, öfver hvars graf kyrkan ansågs vara bygd.

¹ Af det grekiska ordet *kyriaké* = Herrens hus.

² Detta kan lätt åskådliggöras för barnen genom en ritning på svarta taflan, som man småningom låter växa ut från en enkel basilika med femskeppigt långhus och tribun till en romanisk kyrka med tvärskepp och afrundadt kor (jfr planen å bild 12).

Den romaniska stilen utbreddes sig hastigt öfver Europa³. Den kallas äfven *rundbågsstilen* till följd af de halfrunda bågar, som vi öfverallt finna hvalfda öfver kyrkans fönster och portaler, och som i det inre sammanbinda pelarne med hvarandra. Fönstren äro också i allmänhet mycket mindre och sitta högre upp än på de götiska kyrkorna⁴, som efter korstågstiden småningom började uttränga de romaniska.

En af de äldsta och vackraste kyrkorna i den romaniska stilen är *domkyrkan i Pisa*. Den förskrifver sig från senare hälften af 1000-talet, då Pisa var en af Italiens mest blomstrande sjöstäder. Efter en glänsande seger öfver araberna, som den tiden kämpade med de kristne om herraväldet öfver Medelhafvet, beslöto pisanerna att använda en del af sitt rika krigsbyte till att bygga en dyrbar helgedom. Denna uppfördes helt och hållet af hvit marmor och utgör än i dag stadens skönaste prydnad. Det är den vestra hufvudingången vi här ha framför oss (bild 8). Domen har tre portaler, öfver och mellan hvilka präktiga rundbågar hvalfva sig, stödda på romerska⁵ pelare. Öfver dessa portaler är hela vestra gafveln indelad i fyra gallerier af smärre pelare, som resa sig öfver hvarandra och upptill sammanbindas af rundbågar. Sådana pelargallerier äro särdeles kännetecknande för den romaniska stilen. Sidoväggarna äro genom det brutna taket och längre ned genom en starkt framspringande list liksom afdelade i tre våningar. Hvar och en af dessa prydes af en rad pilastrar, som stödja sig mot muren och jemte den i öfre kanten löpande rundbågsfrisen hjälpa till att bryta de stora ytornas enformighet. I det inre är långhuset deladt i fem skepp, tvärskeppet i tre. Midtelskeppet skjuter högt opp öfver sidoskeppen och å dess förlängda väggar äro de förnämsta fönstren anbragta, så att dagern i helgedomen strömmar in ofvanifrån. Öfver midtpartiet reser sig en präktig kupol. Takets hörn prydas af statyer.

Ej mindre berömd än domen är dess väldiga klocktorn, det s. k. *lutande tornet i Pisa*, som står fritt vid östra sidan af domkyrkoplatsen. Det är mer än 54 meter högt. Rundbågiga pelargallerier, som i åtta våningar resa sig öfver hvarandra ge tornets tunga massa ett luftigt utseende. Dess öfre kant skjuter 4½ meter ut öfver den nedre. Om detta är en följd af byggmästarens afsigt att visa sin skicklighet eller deraf att grunden satt sig, vet man ej. Men i 700 år har tornet stått stadigt i sin sneda ställning.

Ett fristående klocktorn (*campanile, klockstapel*), utmärkte i allmänhet de äldre romaniska kyrkorna. Det var först i senare tid som tornet sammansmälte med kyrkan. Man stälde då ofta ett torn på hvardera sidan om hufvudingången, stundom äfven ett par mindre torn i hörnen mellan långhuset och tvärhuset.

³ I Rhentraktes rika stiftsstäder finnas många härliga minnesmärken deraf. I nordnorden äro domkyrkorna i Lund och Trondhjem de förnämsta.

⁴ Jemför bild 12.

⁵ Se bild 6.

9. Påfve. Munk.

a.

Påfven var ursprungligen endast biskop i Rom och dess närmaste omnejd. Men hans säte i den forna världshufvudstaden och den gamla sängen, att han var *apostelen Petri efterträdare*, gaf honom tidigt högre anseende än de öfriga biskoparne i vesterlandet. Till tecken af den makt, att lösa från synderna och binda vid dem, som skulle blifvit honom af apostelen öfverlemnad, bar han de två *nycklarne* i sitt vapen. Då den katolska kyrkan delade sig i tvenne, den grekiska och den romerska, ökades ytterligare påfvens magt inom den del af kyrkan, som blef honom trogen. Det blef regel, att erkebiskoparne i de olika länderna från Rom mottogo sitt *pallium*, d. v. s. det ordensband, som var det förnämsta tecknet till deras värdighet. Europas riken betraktades i andligt afseende såsom provinser under den romerska stolen, och påfven vördades såsom Kristi ståthållare på jorden.

Äfven i världsliga ting fick »den helige fadern» ett stort inflytande. Han uppträdde ofta som skiljedomare mellan de italienska och franska konungarne i deras tvister och förvärfvade derunder åt sig sjelf herraväldet i Rom och i landet deromkring, den s. k. *Kyrkostaten*. Der regerade påfven såsom en världslig furste, och sedan påfvevalet uppdragits endast åt *kardinalerna*, d. v. s. det högre presterskapet i Rom och dess granskap, gjorde han sig fullkomligt oberoende af de romerska store och af kejsaren. Genom hotelse om bannlysning visste han att böja världens mäktige efter sin vilja. Ja, *Gregorius VII*, som var en af medeltidens kraftfullaste påfvar (1073—85), kunde till och med framställa anspråk på att kyrkans myndighet skulle stå öfver statens. Och då han i anledning häraf råkat i en häftig tvist med kejsar Henrik IV, måste den mäktige kejsaren midt i vintern draga öfver Alpena och såsom en botgörare tre dagar stå barfota i snön framför påfvens fönster för att blifva löst från det öfver honom förkunnade bannet. Hans undersåtar vägrade nämligen att lyda en bannlyst kejsare.

Så öfvermodiga anspråk kunde framställas af påfven, som i sina bref kallade sig »Kristi tjenares tjenare». Genom att slugt begagna den vidskepliga mängdens offervillighet skaffade sig påfven äfven stora inkomster (*Peterspenningen; aflatshandeln*). Dessa satte honom i stånd att uppträda med stor prakt. Han omgaf sig med ett lysande hof och en livvakt af schweiziska legosoldater. Hans förnämsta palats i Rom, *Vatikanen*, inneslöt härliga konstskatter och en utomordentlig boksamling. När han vid de stora kyrkliga högtiderna visade sig för folket och utdelade välsignelsen, var han iförd en kostbar skrud. Bild 9 a visar oss påfven i sin högtidsdrägt. På hufvudet har han den spetsiga *tiaran* med sina tre kronor, som sades beteckna hans magt på jorden, i himmelen och i skärselden. Ansigtet är, såsom det höfves en romersk andlig, slätrakadt. Öfver den dubbla messkjortan af hvitt siden bär han först *stolan*, ett bredt och med grekiska kors prydt band, som var det gemensamma tecknet till presterlig värdighet, och deröfver den rikt guldstickade *kåpan*. Den högra handen är lyftad till välsignelse; med den venstra håller han *herdestafven*, som upptill slutar i ett tredubbelt kors.

Biskoparne buro en liknande skrud, men hade i stället för den spetsiga tiaran en femkantig hufvudbonad, kallad *nitra*. — Under medeltiden, då hvarje samhällsklass utmärktes genom sin särskilda dräkt, var embetskruden en ganska viktig sak. Det högtidliga iklädandet deraf (*investituren*) betecknade insättandet i embetet och gjorde dess innehafvare åtlydd.

b.

Munkväsendet hade uppstått i Österlandet, men öfverfördes till Europa af den helige *Benedikt*, som i början af 500-talet stiftade ett kloster nära Neapel. Medlemmarne af hans orden aflude det trefaldiga löftet om armod, kyskhet och lydnad. Innan någon upptogs i orden måste han genomgå en prøfvotid. Munkarne eller *bröderna* — såsom de kallades, sedan de aflagt löftet — skulle bo tillsammans i en gemensam bostad, *klostret*, bära en gemensam dräkt och till tecken af sin undergifvenhet för Gud låta raka sitt hufvud. De skulle lefva efter en gemensam lag eller *regel*, som strängt ordnade hela deras lif, och bland sig utvälja en föreståndare (*abbot* eller *prior*). Denna lydte under biskopen eller under en af påfven förordnad uppsyningsman. Inom klostret hade hvar och en broder sitt rum eller *cell* med en halmbädd, en bönpall och ett krusifix. Hvar och en skulle sålunda lefva ett lif för sig i andakt och försakelse. Man samlades blott till gemensamma måltider i *refektoriet* eller samspråk i den skuggrika korsgång, som omgaf klostergården.

Benediktinerordens kloster spridde sig hastigt öfver hela Europa och utöfvade i många afscenden en gagnande verksamhet. Bröderna sysslade nämligen ej blott med att sjunga messor, fasta, spåka sig och allt detta själfplågeri, som en missriktad fromhet uppfunnit. De odlade äfven jorden omkring klostret, afskrefvo böcker, meddelade undervisning, vårdade sjuka och utbredde — der de slagit sig ned bland hedningar — kristendomens läror.

Men ganska tidigt började klostren att förfalla. Genom gåfvor och testamenten blefvo de rika. Många gingo i kloster, ej af inre kallelse, utan för att få lefva ett bekvämt, lätjefullt, ja till och med yppigt lif. Flere fromme män sökte därför rensa klostren, och en mängd nya ordnar uppstodo. Bland dessa voro de märkligaste *dominikanerna* och *franciskanerna*,¹ hvilka fingo sina klosterregler af påfven stadfastade i början af 1200-talet. De kallades med ett gemensamt namn »tiggare- eller barfotamunkar», emedan de lade särskildt vikt på löftet om armod. Dessa tiggarmunkar gjorde sig namnkunniga såsom påfvedömet mest hänsynslösa förkämpar mot allt kätteri. I Frankrike gingo de i spetsen för utrotningskrigen mot Albigenserna och utöfvade en fasansfull verksamhet genom *inquisitionen*, som kommit i deras händer. Deras råhet, liksom deras oförskämndhet och fanatism, blefvo snart till ett ordspråk.

Det är en fransiskaner eller gråbroder, som här är framställd (bild 9 b). Hans hjessa är rakad så när som på en liten krans af hår rundt om hufvudet. Hans fötter äro bara. Den öfriga delen af kroppen är höljd i en grof, gråbrun kåpa med vida armar, om lifvet sammanhållen af ett rep. Bakpå axlarna är en kapuschong eller hätta fästad vid kåpan för att i dåligt väder dragas upp öfver hufvudet. I ena handen håller han ett *breviarium*, d. v. s. en bönbok, och i den andra ett *krucifix* eller en bild af den korsfäste Kristus, som han andaktsfullt betraktar.

¹ Så kallades de efter sina stiftare, spanjoren *Dominicus Guzman* och italienaren *Frans af Assisi*. Här i Sverige kallades de efter färgen på sin dräkt *svart-* och *gråbröder*.

10. Karl den store.

Den romerske kejsaren var Europas mäktigaste herskare under Medeltiden. Han sträckte sin spira öfver Tyskland, Nederländerna, Schweiz, delar af Österrike och norra Italien. Rom hörde icke till hans valde. Men romersk kallades kejsaren därför, att hans magt ansågs härstamma från det gamla Vestromerska riket, som gick under i folkvandringens dagar.

Sitt verkliga upphof ledde *Medeltidens kejsardöme* från Karl den store. Denne hade af sin fader ärfvt det stora frankiska riket och hade sedan genom många lyckliga krig utvidgat detsamma, så att det omfattade alla länder i västra Europa från Östersjön och Nordsjön i norr till floden Ebro och Medelhafvet i söder. Ännu mer ökades hans magt och anseende då han af påfven upphöjdes till kejsare. Redan Karls fader hade för de tjänster han gjort den helige fadren erhållit hederstiteln »den påfliga stolens beskyddare». Karl ärfde denna titel, och då påfven *Leo III* råkade i häftig tvist med romerska adeln, flydde han till Karl och anropade dennes hjälp. Karl drog då öfver Alperna till Rom, straffade upproret strängt och tvang påfvens vedersakare att lemna honom upprättelse. Af tacksamhet härför beslöt påfven att gifva sin beskyddare en lysande belöning. Juldagen år 800 — det var tillika enligt den tidens sätt att räkna nyårsdagen samt början af ett nytt århundrade — då Karl den store knäböjde inför högaltaret i Roms förnämsta kyrka och der förrättade sin bön, framträdde Leo, omgifven af en lysande skara biskopar och andliga stormän, och fästade under folkets jubel och basunernas klang en gyllene krona på Karls hufvud. Påfven smorde honom derjemte med helig olja till romersk kejsare och hela den katolska kristenhetens världsliga öfverhufvud. Kyrkan genljöd af den församlade mängdens glada bifallsrop: »Långt lif och seger åt den fromme, store, fredsbringande kejsaren af Rom».

Den sålunda återupprättade romerska kejsarvärdigheten öfvergick sedermera på Karls efterföljare och innehades af dem under en tidrymd af 1000 år, tills kvarlevan af det stolta romerska riket upplöstes af Napoleon (1806). I långa tider drogo de tyska kejsarne till Rom för att låta kröna sig af påfvens egen hand. De betraktades länge, både i följd af denna högtidliga invigning och i följd af deras stora magt i öfrigt, såsom kristenhetens världsliga öfverhufvud, liksom påfven var dess andliga. Det romerska kejsardömet har ock spelat en viktig rol i vår världsdels historia under de stormiga tider, då en stark sammanslutning kring ett erkänt öfverhufvud var nödvändig för att upprätthålla världsfreden och skydda kristenhetens odling från att öfverflyglas af de barbariska folkens anfall.

Bild 10 visar oss Karl den store i den romerske kejsarens högtidsskrud. På hans hufvud tronar den gyllene, med diamanter rikt besatta *kejsarkronan*. Upptill prydes denna af ett kors, fasthållet af en perlbessatt bygel. Öfver den hvita och fotsida, konstrikt broderade underklädningen bär kejsaren den tunga *purpurmanteln*, som är öfversållad med ädla stenar och stickad med guldsirater. Manteln är öfver axlarna hopfästad med praktiga spännen. Tvärs öfver bröstet gå tvenne breda, guldstickade remsor. Detta är den s. k. *stolan*, som plägar bäras af katolska andlige såsom tecken af deras värdighet¹. I venstra handen håller kejsaren *spiran* och i den högra *riksäpplet*, en bild af jordklotet, med det kristna korstecknet ofvanpå. Äfven kejsarens handskar och skor äro prydda med juveler och guldbrokad.

I denna lysande dräkt visade sig Karl den store, då han mottog sändebud eller höll högtidliga möten med sitt rikets stormän. Hufvudet högre än hela sin omgifning, värdig i ord och åthäfvor, ingöt han då vördnad och beundran i alla sinnen. Men i hvardagslag gick den store kejsaren högst enkelt klädd i de kläder hans gemål och döttrar åt honom förfärdigat. Han var ock mycket måttlig i mat och dryck. Genom jagt och kroppsöfningar sökte han på allt sätt hårda sig. Att kämpa mot de vilda djuren, som på hans tid ännu ströfvade omkring i mellersta Europas urskogar, var hans största nöje, då han ej låg i härnad mot kristenhetens fiender. Derjemte älskade han bokliga idrotter och omgaf sig med lärde män, som i dessa mörka och stormiga tider spridde ljus och bildning omkring sig. Han stiftade en mängd kloster, som tillika voro den tidens skolor. Lag och rätt sökte han på allt sätt främja och höll strängt efter sina embetsmän. Klok och kraftfull i sin styrelse, grym mot sina fiender, men mot sina undersåtar en huld fader, framstår Karl den store som en af Medeltidens ryktbaraste regenter. Hans lif och bragder hafva på det underbaraste sätt blifvit utsmyckade af sagan, och han sjelf blef slutligen af påfven förklarad för helgon.

¹ Jemför bild 9 a.

11. Riddare.

Under medeltiden måste hvarje frälseman göra krigstjänst till häst (*russtjänst*). Men icke hvarje frälseman till häst var en riddare. Han måste genomgå en lärotid såsom *knape* och *väpnare*. En sådan måste hafva utmärkt sig genom någon lysande bedrift; han måste hafva gjort sig känd icke allenast för mod och oförskräckthet utan äfven för höfviska seder och ädla tänkesätt, innan han upptogs i riddarståndet. Sedan detta skett, måste han helga sitt lif åt höga mål. Han svor att kämpa för Gud, för damerna och för äran samt, särskildt under korstågen,¹ att försvara det heliga landet mot de otrogne. Riddarståndet inneslöt det bästa och bäldaste, tiden egde af mandom och storhet. Till och med furstar och konungar ansågo sig hedrade af att erhålla riddarslaget och deltog ofta i de *torner spel* eller täffingslekar, vid hvilka riddarne öfvade sig att med lansen kasta hvarandra ur sadeln, och der segraren ur sköna damers händer fick mottaga priset.

Riddarens hela lif var en strid. Ständigt omhvarfd af faror och äfventyr, måste han vara betänkt på att omsorgsfullt skydda sig. Under den senare delen af medeltiden finna vi derföre både honom sjelf och hans häst fullständigt klädda i jern. Bild 11 visar oss en sådan riddare. Vi se här *kejsar Maximilian* sjelf, »den siste riddaren», iförd en praktig rustning och ridande sin pansrade stridshingst. Kejsarens hufvud är gömdt i en rymlig stålhelm, som med en rörlig del (*visiret*) äfven kan täcka ansigtet. Hjelmens kam prydes af en väldig fjäderbuske samt ett bladformigt, utefter ryggen nedhängande smycke af guldbleck. Den öfriga delen af kroppen skyddas af ett tjockt jernharnesk, sammansatt af många olika delar. Särskilda stycken täcka bröst, rygg, axlar och höfter. Halsen bevaras af en jernkrage, försedd med hög brytring, för att afvärja hugg och stötar. Dertill komma arm- och benskenor för öfver- och underarm, lår och vad samt särskilda kapslar för knän och armbågar. Alla dessa olika delar voro genom jernhakar eller läderremmar fästade vid hvarandra, för att jernmannen något så när obehindradt skulle kunna röra sig. Till utrustningen hörde äfven stålhandsken, hvars kastande var tecknet till utmaning, och sporrarne, riddarens viktigaste utmärkelsetecken; hans voro af guld och väpnarens af silfver.

Riddarens förnämsta vapen voro det breda slagsvärdet vid sidan och den tunga lansen, hvilken ofta var ända till femton fot lång; denne senare är här på vår bild utbytt mot härförarens kommandostaf. Härtill kom skölden, vanligen af blank metall

¹ Jemför Läsebok för Folkskolan, sid. 465.

och prydd med riddarens vapenmärke, för att man, äfven då han uppträdde med nedfäldt visir, lätt skulle kunna igenkänna honom. Vål saknas skölden hos kejsaren, men så väl påfogelsfjädrarne i hjälmen som de fläktade örnarne på hästens rustning antyda, att vi hafva en herskare framför oss.

Äfven hästen bar, liksom sin herre, i striden ett tungt jernpansar. Detta bestod af flera särskilda stycken, som skyddade hufvud, hals, bringa och bogar. För att motståndaren ej skulle hafva något att fatta tag uti, afhöggos ofta öron, man och svans. Det ansågs dock oridderligt att sära hästen, och många stridshingstar blefvo nästan lika namnkunniga som sina herrar.

En dylik bepansring för häst och karl måste göra en här af riddare, då den med fälda lansar sprängde an mot fotfolkets illa öfvade hopar, hardt när oemotståndlig. Den bidrog att befästa adelns öfvermågtiga ställning inom samhället och att nära eviga fejder herrarne emellan. Adelsmannen, trotsande på sitt svärd, förtryckte sina underhåfvande och kifvades med sina likar. Men då krutet började allmännare användas och de besvärliga rustningarne i följd deraf såsom onyttiga småningom bortlades, var den stolta länsadelns och riddareväsendets bästa tid förbi. Riddaren var ej längre säker på sin borg eller i sitt jernpansar; han måste vid sin sida lemna plats åt de andra stånden, åt borgaren och bonden, som nu kunde göra sina anspråk gällande.

12. Domen i Köln.

Under korstågstiden, då hela kristenheten eldades af en stark andlig hänförelse, började man i Europa att bygga kyrkorna på ett annat sätt än förut. Då uppstod i norra Frankrike en ny byggnadsstil, som snart spridde sig öfver hela Europa, äfven hit öfver till Sverige.¹ Denna nya byggnadsstil har blifvit kallad den *götiska* eller *spetsbågestilen*. Den utmärktes nämligen deraf, att alla bågar öfver fönster, portaler och hvalf gjordes spetsiga, i stället för att man förut gjort dem runda.²

Den ryktbaraste kyrka i götisk stil finnes i Köln, den stora staden vid Rhen, som räknar sina anor ända från de gamle romares dagar. Dit fördes redan i slutet af 1100-talet några helgonaqvarlevvor, som utgäfvos för att vara de helige tre konungars ben. För att på ett värdigt sätt förvara dessa och för att i sin stiftsstad kunna hålla en präktig gudstjenst fattade erkebiskoparne af Köln den planen att bygga en väldig domkyrka. Denna påbörjades redan under 1200-talet, men det storartade byggnadsarbetet stod flere gånger stilla och först i våra dagar har man, efter sex århundradens förlopp och oerhörda ansträngningar, lyckats fullborda detsamma.

Domen i Köln är helt och hållet bygd af grå sandsten. Huru ofantligt stor denna jättekyrka är,³ bevisas bäst deraf, att vårt lands största helgedom, domkyrkan i Upsala, ledigt skulle kunna inrymmas i hennes kor. *Koret* eller den del af kyrkan, der altaret står, vetter som vanligt i kristna kyrkor åt öster. Hufvudingången är midt emot altaret, sålunda i vester. Den omgifves af tvenne ståtliga torn, som med sina spetsiga spiror sträfvä upp till en höjd af inemot 500 fot. Vi se, huru *långhuset* eller den del af kyrkan, som ligger mellan altaret och hufvudingången, korsas af en annan byggnad, som tyckes gå tvärs igenom detsamma. Denna byggnad kallas *tvärhuset* och har vid hvardera ändan en ingång, hvaraf den ena vetter åt norr, den andra åt söder. Det är just den rikt utsirade södra portalen, som vi här ha framför oss. Öfver den punkt, der långhuset och tvärhuset skära hvarandra, sitter ett litet torn, som kallas *takryttaren*. Förutom denna och de två väldiga hufvudtornen i vester har kyrkan äfven en oändlig mängd småtorn och tinnar. För att byggnadens höga murar ej skola gifva sig, har man nämligen rundt omkring densamma på kort afstånd från hvarandra anbragt en mängd stöd eller s. k. *sträfpelare*. Dessa äro, såsom vi se, delade i flera afsatser, och hvar och en af de öfre afsatserna krönes af en liten spira. Emellan sträfpelarne

¹ Här i Sverige äro domkyrkorna i Upsala och Linköping de viktigaste minnesmärken i götisk stil.

² Jemför bild 8.

³ Långhusets längd är 135 meter, dess bredd 61 meter.

sitta de spetsbågiga fönstren, hvilkas infattning utgöres af ett vackert genombrutet gallerverk af uthuggen sten.

Kyrkan är sålunda till det yttre omgifven af en hel skog af större och mindre spiror, som gifva det hela ett lätt och luftigt utseende och draga våra blickar upp mot det blå. Dessa småspiror äro, liksom tornen, på sidorna och spetsen rikt sirade med prydnader, som föreställa blommor eller löfverk. Sådana prydnader kallas, då de långsamt tyckas krypa uppför tornens kanter, *krabbor* eller *krypblommor*, och då de pryda deras spetsar, *korsblommor*. Från taket utskjuta en mängd rännor, som skola afleda regnvattnet. Dessa rännor hafva vanligen formen af drakar och andra egendomliga djurgestalter, hvilka skola föreställa de onda magterna i lifvet, som skola kufvas och tvingas att gå i det godas tjänst.

Träda vi in genom hufvudingången i vester, så möter oss en härlig anblick. Taket uppbäres af en stor mängd väldiga pelare. Dessa ordna sig i fyra långa rader från hufvudingången opp mot altaret.¹ Af dessa pelarrader delas kyrkan i fem skilda afdelningar, hvilka kallas *skepp*, emedan de upptill sluta i ett spetsigt hvalf och sålunda med sina pelare å ömse sidor likna en upp- och nedpåvänd skuta. Midtelskeppet är, såsom vi kunna se utanpå, högst, sidoskeppen lägre. Längst in i midtelskeppet står hufvudaltaret och rundt omkring detsamma sluter sig en krets af sju små kapell, hvart och ett med sitt altare, der messor läsas till ära för de helgon och erkebiskopar, som der hvila. Ungefär på midten af långhuset skäres detta af tvärhuset, som i sin ordning är indeladt i trenne skepp, af hvilka det mellersta är högst och bredast. Härigenom får kyrkans grundplan formen af ett kors.

Många målningar, helgonabilder och andra prydnader gömmer kyrkan i sitt inre. Men sin förnämsta skönhet hemtar hon dock från de höga spetsbågehvalfven, de långa pelarraderna och de målade fönstren, som endast sparsamt insläppa en färgad dager, hvilken åt det hela ger en hemlighetsfull, andaktsingifvande stämning. Det gör ett egendomligt intryck att se ett långt tåg af munkar och prester med vaxljus och standar röra sig fram genom gångarne af den väldiga helgedomen eller att höra den härliga korsången och orgelns brusande toner genljuda mot de rymliga hvalfven. Skådespelet är storartadt, men för ett protestantiskt sinne förefaller all denna ståt något främmande.

¹ Se planen å bild 12 nedtill.

13. Gutenberg.

Johan Gutenberg var en hederlig borgare, som lefde i Mainz på 1400-talet. Han gjorde, såsom vi läst,¹ viktiga förbättringar i konsten att trycka böcker och blef derigenom en af mensklighetens störste välgörare. Såsom många andra store män hade han likväl många svårigheter och försakelser att kämpa med och framlefde sitt lif nästan obemärkt af samtiden. Det är först efterverlden som rätt uppskattat hans förtjenster och åt honom rest en minnesstod i hans fädernesstad.

Denna stod är det, som här på vår bild är återgifven. Den är utförd af den store danske bildhuggaren Thorvaldsen och framställer Gutenberg försjunken i djupa tankar öfver sin stora uppfinning. Kladd såsom en förnämligare borgare på 1400-talet med tätt åtsittande byxor, lång rock och pelsbrämrad mössa, står han med sin nyss färdigtryckta bibel i ena handen och två *typer* eller bokstafsformer i den andra. Bibeln bär han derföre, att dess fullständiga utgifvande af trycket var hans största verk. Derigenom kan han nämligen sägas hafva banat vägen för Luther och underlättat spridningen af reformationens läror. Typerna åter har konstnären gifvit honom i andra handen för att beteckna, att deri, i de rörliga typerna, bestod det förnämsta af hans uppfinning.

Ty trycka kunde man nog före Gutenberg, ehuru på ett mycket klumpigt sätt. Man skar ut ett skriftstycke i en trätafla, strök färg deröfver och tog aftryck. Men detta var ett högst mödosamt och föga lönande sätt att gå till väga. Den utskurna trätaflan kunde ju endast begagnas för att erhålla aftryck af ett särskildt skriftstycke. De flesta böcker skrefvos derföre ännu under slutet af medeltiden, hvilket gjorde dem dyrbara och sällsynta. Gutenberg fann emellertid på att låta hvar bokstaf utgöra ett helt för sig, och ett sådant helt kallades en typ. Derigenom var saken betydligt förklarad. Med sådana rörliga typer kunde han trycka hvilket skriftstycke som helst. Snart göt han sina typer af bly, hvarigenom de blefvo varaktigare. Han uppfann också en ny trycksvärta och en tryckpress, hvartill han hemtade förebilden från de vinpressar, som begagnades i Rhenlandet.

Genom dessa Gutenbergs förbättringar tog boktryckerikonsten oerhörda steg framåt. Böcker blefvo nu vida billigare och allmännare än förr. Deras billighet ökades genom användning af det nu uppfunna *linnepapperet* i stället för pergament eller det fint beredda kalfsinn, som begagnades under medeltiden. Spridningen af

¹ Läsebok för folkskolan: V Afd., 9:e stycket.

Gutenbergs uppfinning påskyndades genom hans missöden. Genom en olycklig rättegång måste han nämligen afstå sitt tryckeri åt sina trolösa medhjelpare, och sedan tryckeriet några år derefter brunnit ned, skingrades arbetarne till olika delar af Tyskland och Italien. De förde sin konst med sig och upprättade på flere ställen nya tryckerier.

Hit till Sverige kom boktryckerikonsten redan på Sten Sture den äldres tid. De första böcker, som här trycktes, voro en latinsk fabelbok och en latinsk lefvernesbeskrifning öfver helgonet Katarina. Detta skedde i Stockholm 1483.

14. Columbus på sitt fartyg.

I slutet af 1400-talet företogos många stora upptäcktsfärder. Man sökte en ny väg till Indien, det gamla sagolandet, som med sina rika alster alltid utgjort ett mål för köpmännens blickar. Det var i synnerhet tvenne folk vid Atlanten, som med ifver deltog i dessa färder. Det var portugiser och spanjorer. De förre sökte vägen till Indien genom att segla rundt omkring Afrika, de senare åter genom att draga vesterut öfver det stora världshafvet. De mente nämligen, att om jorden var rund, såsom det sades, så borde man afven på det sättet kunna nå fram till Indien.

I spetsen för spanjorernas upptäcktsresor gick den djerfve sjöhjelten Kristofer Columbus. Han var född i sjöstaden Genua och hade i sin ungdom deltagit i flere färder på Medelhafvet och på Atlanten. Under en af sina resor hade han lidit skeppsbrott på Portugals kust och kommit till Lissabon. Der blef han gift med enkan efter en portugisisk sjöfarare och kom i besittning af dennes dagböcker och kartor. Under studiet af dessa mognade hos Columbus den tanken, att man genom segling vesterut borde kunna nå Indien. Att förverkliga denna tanke gjorde han sedan till sitt lifs mål. Men Columbus var fattig och vände sig därför först till sin födelsestad Genua och sedan till konungarne af England, Portugal och Spanien för att få medel till att utrusta fartyg för färden. I början blef han öfverallt afvisad. Man ansåg företaget dåraktigt, man kände ej Columbus och gjorde ofta de enfaldigaste invändningar mot hans plan. Om jorden verkligen är rund, mente somliga, kan man nog segla utför sluttningen, men ej uppför densamma och således ej komma tillbaka igen.

Columbus höll dock i sig, och slutligen förmåddes drottning Isabella af Castilien i glädjen öfver en stor seger, som hon vunnit öfver morerna, att åt honom låta utrusta tre små fartyg. Med dessa företog Columbus resan tvärs öfver Atlanten, som ingen före honom vågat sig på. Så hopplöst och äfventyrligt betraktade man också hans företag, att han till största delen måste bemanna sina fartyg med lifdömda förbrytare, som togos ur fångelserna och sålunda ingenting hade att förlora. På två månader fullbordade han emellertid lyckligt öfverfarten¹ och landade i oktober 1492 på en liten ö, tillhörande den s. k. vestindiska ögruppen. Columbus trodde nämligen, att det var en ö vid vestra kusten af Indien han funnit. Denna amerikanska ögrupp fick därför namnet Vestindien, liksom dess invånare kallades indianer.

Sedan Columbus ytterligare upptäckt de två stora öarna Cuba och Haiti samt på den sistnämnda anlagt ett spanskt nybygge, återvände han och blef vid hemkomsten af det spanska konungaparet mottagen med stora ärebetygelser. Han utnämndes till storamiral och vice konung öfver de nyupptäckta länderna. Men Columbus skulle

¹ Om hans resa se Läsobok för Folkskolan: V Afd. 10:de stycket, 2.

snart erfaras lyckans obeständighet. Väl fick han företaga ytterligare trenne resor till Nya världen och upptäckte derunder flere vestindiska öar, Centralamerika och en sträcka af Södra Amerikas fastland. Men under sin frånvaro baktalades han af sina afundsmän i Spanien. Man såg snedt på honom såsom en utlänning, och Columbus, som var af en mild natur, egde ej tillräcklig kraft att hålla styr på de obändiga lycksökare, som följt honom öfver hafvet. Ty sedan det visat sig, att de nyupptäckta länderna voro rika på guld och att resan dit ej var lifsfarlig, följde snart massor af äfventyrare efter Columbus. Han anklagades för egennyttighet, och den store upptäckaren fördes i bojor tillbaka till Spanien. Väl lyckades han här försvara sig och återvinna sin frihet. Men i sina värdigheter återinsattes han aldrig och dog fattig och bortglömd 1506.

»O tack är världens lön», det fick Columbus noggsamt erfaras. Ej nog med, att man ej uppfylde de lysande löften om belöningar man gifvit honom. Man gjorde äfven allt för att nedsätta värdet af hans stora upptäckt. Den der resan till Amerika kunde hvem som helst hafva gjort, sade man. Några höga herrar, som vid en måltid förde sådant språk, säges Columbus hafva tillrättaviserat genom att bedja dem försöka ställa ett ägg på ändan. Då ingen lyckades göra detta, gaf Columbus ägget en lätt stöt i ena ändan, och det stod genast. Detta kunde också alla göra efter sedan, men att göra det först, att hitta på det — detta hade just varit hans konst.

Bild 14 visar oss¹ Columbus i hjälm och rustning, stående i förstammen af sitt fartyg. I ena handen håller han en fana med ett krucifix. Både Columbus och hans efterföljare betraktade sig nämligen som korsfarare. Ett af deras ändamål var att döpa hedningar, och det första de gjorde, då de togo en obekant kust i besittning, var att der resa korssets tecken. Den stora upptäckarens väderbitna drag tala om det oförskräckta mod, den ihärdighet och den sjelfförsakelse, som utmärkte honom. Hans fartyg är spansk *caravell* med hög för- och bakstam, tunga råsegel och bestyckad med små kanoner. Med ett så ofullkomligt fartyg kunna vi väl förstå, att det måste anses som ett stort vågstycke att trotsa öppna hafvet, hvilket dittills ingen försökt. Columbus var den förste, som vågade det — det är hans ovanskliga beröm hos eftervärlden, som i rikt mått fått skörda frukterna af hans djerfhet.

¹ Efter ett samtida kopparstick.

15. Luther. Melancton.

a.

Martin Luther hade i tolf år varit munk, innan han framträdde såsom reformator. I klostercellens stillhet hade han fördjupat sig i de heliga skrifterna och under en het kamp med sig sjelf småningom kommit till den inre öfvertygelse, som sedan blef kärnan i hans lif och lära, att *menniskan varder rättfärdig, icke genom gerningar, utan genom tron allena.*

Först då tidens andliga förderf kom honom alltför nära in på lifvet, kände han sig kallad att träda upp deremot. Den fräcka framfart, en aflatskrämare tillät sig i trakten af Wittenberg, der Luther verkade såsom professor och predikant, föranledde honom att vända sig mot det missbruk, som med aflaten bedrefs. Han gjorde det i sina 95 theser, dem han anslog på slottskyrkodörren i Wittenberg (1517). Den strid, som härigenom väcktes, gaf upphof åt reformationen. Luthers mening var i förstone icke att bryta med den katolska kyrkan, men motståndarnes förfarande dref honom att gå vida längre än han från början tänkt. Skoningslöst blottade han snart andra falska satser, hvarmed Kristi lära under tidernas lopp blifvit grumlad.

Då Luther vägrade återkalla, hvad han sagt, blef han bannlyst och, sedan han uppbränt den påfliga bannlysningsbullen, ständ att stå till rätta inför riksdagen i Worms. Här försvarade han sig visserligen med stor frimodighet inför kejsaren, men blef icke desto mindre med sina anhängare förklarad i rikets akt.¹

Under den närmaste farliga tiden gömdes han af sin gynnare, kurfursten *Fredrik den vise* af Sachsen, på slottet Wartburg, der han öfversatte Bibeln på sitt modersmål. Derpå framträdde han åter och verkade med ifver och kraft såsom lärare i Wittenberg ända till sin död. Hans lära spridde sig hastigt till norra Tyskland och till de skandinaviska länderna. Till Sverige fördes den af Olaus Petri, en smedsson från Örebro, som studerat i Wittenberg och varit Luthers lärjunge.

Såsom reformator utmärktes Luther framför allt genom sitt eldiga trosnit. Hans lefvande öfvertygelse gjorde honom oemotståndlig, och allt utvärtes väsende, allt som var obiblistiskt bortrensades af hans starka hand ur kyrkans lära. Hans viktigaste verk var *bibelöfversättningen*, hvarigenom Guds ord blef tillgängligt för hvar man. Bland hans många skrifter må vi vidare minnas hans *katekes*, hans predikningar, som väckte och styrkte menigheternas troslif, och hans härliga *psalmer*, som på ett mäktigt sätt bidro att lifva de protestantiska gudstjänsterna.

¹ Jemför Läsebok för Folkskolan, sid. 473 o. f.

I sitt enskilda lif var Luther enkel och fryntlig. Mycket älskade han musik och sång. Sedan han aflagt munkkåpan, trädde han i gifte med en f. d. nunna, *Katarina von Bora*, och var för de sina en öm husfader. Bild 15 a visar oss Luther i hans äldre år, då han blifvit något fetlagd. Den lär oss känna den mognade, frimodige, trosstarke reformatorn med den öppna blicken. Hans gestalt var af medelstorlek, starkt bygd, och drägten gemenligen en enkel, svart doktorstalar, hvilken sedermera gaf upphof till den protestantiska prestdrägten.

b.

Luthers bild låter sig knapt tänkas utan hans trogne väns och medhjelpares, Filip Melanchtons, vid sidan. Denne var professor i grekiska vid universitetet i Wittenberg och besatt en ovanligt djup och mångsidig lärdom. Lärjungar från hela Europa strömmade till för att höra »Mäster Filips» föreläsningar. Med Luther var han genom det fastaste vänskapsband förenad och bistod honom med råd och dåd vid reformationsverket, framför allt vid bibelöfversättningen. Mild och saktmodig, lade Melanchton mången gång en nyttig hämsko på Luthers eldiga ifver, medan dennes starka ande ofta behöfde stödja och upprätta den något vankelmodige Melanchton. På detta sätt kunde de båda vännerna sägas förfullständiga hvarandra. Melanchton har författat vår kyrkas förnämsta bekännelseskraft, den s. k. *Augsburgiska bekännelsen*, som framlemnades af protestanterna vid riksdagen i Augsburg (1530).

Bild 15 b visar oss Melanchtons drag. Bredvid Luthers kämpagestalt träder hans figur här, liksom en gång i lifvet, starkt tillbaka. Till växten var Melanchton så liten, att han ej nådde Luther, som var af medellängd, högre än till skuldran. Hans oansenliga yttre förrådde föga af den mångsidiga förmåga, som bodde inom honom. Anletsdragen voro fula, men adlades af den höghvälfda pannan, som talade om tankens majestät, och lifvades af de klara, blå ögonen, som strålade af fromhet och godhet. I hela hans hållning uppenbarade sig ett stilla, ödmjukt väsen; allt tydde på den tillbakadragne tänkaren, som skyr världens larm och finner sin högsta fröjd i ostörda studier.

16. Gustaf II Adolf.

Bild 16 visar oss Gustaf Adolfs drag efter ett porträtt af en med konungen samtida mästare, den store holländske målaren Anton van Dyck. Drägten är tidehvarfvets: den höga kragen, bröstharnesket med bandoleret, kommandostafven i handen utmärka i allmänhet fältherrar från det trettio-åriga krigets dagar. Men hvad som mest fånglar oss i denna bild är ansigtsuttrycket. Den store konungen tyckes här träda oss lifs lefvande till mötes. Öppenhet och snille blicka fram ur de kända vasa-dragen. Hvilken adel, hvilken svensk och hvilken kunglig bild! Hvilken härlig för-ening af härföraren, statsmän och menniskan! De stora planerna och de upphöjda tankarne stå att läsa på hans panna. De inre egenskaperna ha så genomträngt hela hans väsen, att de gifva sig till känna i hans yttre uppträdande. Vi kunna förstå, att den protestantiska världen hade lätt att sluta sig tillsammans kring en sådan hjälte och att till och med fienderna måste beundra honom.

Gustaf Adolf var något mer än Sveriges störste konung; han var äfven — såsom Geijer säger — en af mensklighetens hjeltar. Vi känna fullväl hans lifs vexlande öden.¹ Vi veta det myckna han gjort för fosterlandet, för dess storhet och framtid, för styrelsens ordnande, handelns och sjöfartens blomstring, städernas uppkomst, undervisningens främjande, med ett ord för vårt lands inre förkofran i alla riktningar. Men hans största bragd är dock hans deltagande i trettio-åriga kriget, hvarigenom han bröt påfvens och jesuiternes ränker och räddade tankens och trons frihet ej blott åt Sverige utan åt hela Europa. Ett heligt mål i sanning, för hvilket han också offrade sitt lif!

¹ Jemför Läsebok för Folkskolan, sid. 313 o. f.

17. Musketerare och kyrassier från 30-åriga kriget.

Intet krig under nyare tiden har varit så långvarigt och förhärjande som det trettioåriga. Detta var väl från början endast en strid mellan det protestantiska och det katolska partiet i Tyskland. Men småningom drogos de flesta af Europas stater på ett eller annat sätt in deruti. Frivilliga strömmade till från alla kanter för att ställa sig under de ryktbare fältherrarnes fanor, och Tyskland blef sålunda under krigets lopp en tummelplats för äfventyrare af alla folkslag.

Det trettioåriga kriget har utöfvat ett vidsträckt inflytande på krigskonstens utbildning. Redan förut hade krutets allmännare användning gifvit anledning till viktiga förändringar i medeltidens krigföring. De tunga jernrustningarna¹ hade börjat bortläggas. Fotfolket, väpnadt med eldgevär, hade fått större betydelse än förr. Aflönade yrkessoldater² hade trädt i stället för de rusttjänstpligtiga adelsmännen. Stridens utgång berodde ej så mycket på den enskildes tapperhet som på massornas öfning och sammanhållning. Nu vann krigskonsten ytterligare i fulländning under ledning af så stora fältherrar som *Gustaf II Adolf* och den franske marskalken *Turenne*. Hären fick en bättre uppställning och en lättare beväpning. Man lärde sig att åstadkomma samverkan mellan de tre vapenslagen: infanteri, kavalleri och artilleri.

Bland fotfolket skilde man mellan *pikenerare* och *musketerare*. Båda dessa hade blifvit befriade från den forna jernbeklädningen eller hade på sin höjd ett bröstpannar kvar. De förre buro såsom hufvudvapen en lång pik, de senare en tung musköt. Denna stöddes vid affyrandet mot en gaffel, som musketeraren måste föra med sig. Om lifvet bar han ett bandoler, vid hvilket krutförrådet var fästadt i hängande trähylsor och kulorna i en läderpung. Bild 17 a visar oss en sådan musketerare med brinnande lunta i handen just i färd med att afskjuta ett skott. På hufvudet bär han en filthatt med vajande fjädrar, för öfrigt en kort jacka, knäbyxor och skor enligt tidens sed. Ty hade krigaren blott de föreskrifna vapnen, så klädde han sig eljes efter råd och lägenhet. Någon gemensam uniform kräfdes ej och kunde ej krävas i denna tids värfvadé, från alla håll sammanrafsade soldathopar. Visserligen höra vi omtalas regementen, som företrädesvis buro en viss färg, t. ex. gula och blå brigaden. Men en bestämd uniform uppkom först något senare i de stående härarne under Ludvig XIV:s tid.

¹ Jemför bild 11.

² Soldat af *solidus*, ett italienskt mynt, som begagnades vid legotrupperns aflöning.

Rytteriet plägade indelas i tungt beridna, *kyrassierer* och *karbinierer*, samt lätt beridna eller *dragoner*. De senare stridde i början än till häst och än till fots, men ombildades snart till ett lättbeväpnadt, s. k. flygande kavalleri. Kyrassiererna åter behöllö ännu — såsom deras namn antyder — harnesket på bröst och rygg tillika med arm- och höftskenor. Men på benen hade de dragit höga ryttarstöflar i stället för den besvärliga jernbeklädningen och på hufvudet utbytt den täckta hjälmen mot den öppna stormhufvan. De förde såsom vapen en stor huggvärja och långa pistoler i sadelhölstren. Bild 17 b visar oss en dylik kyrassier, som suttit af och är sysselsatt med att ladda sin pistol. Att han egentligen är ryttare synes af de väldiga sporrarne. Kavalleriet hade blifvit mycket rörligare än förr, och för att ytterligare underlätta sina ryttares rörelse lät Gustaf II Adolf dem småningom utbyta harnesket mot ett läderkyllor eller en buffelskinnströja och stormhufvan mot en bredskyggig filthatt.

Äfven inom *artilleriet* införde Gustaf Adolf och hans store lärjunge Torstensson viktiga förbättringar. Före deras tid hade man endast mycket tunga kanoner, 24-, 36-, ja 48-pundingar, som för att fortskaffas kräfde anspann af 10 par hästar och som för sin övighets skull under ett fältslag måste bli stående der, hvarest man stält dem vid slagets början. Gustaf Adolf skilde bättre på belägrings- och fältartilleriet. Han införde lätta kanoner på endast 4 eller 6 pund, som fördelades på de olika regementena och som under stridens gång utan svårighet kunde flyttas från ett ställe till ett annat. De af honom uppfunna och en tid begagnade s. k. *läderkanonerna* utgjordes af messingsrör, omvändade med läder och sammanhållna af jernband. De hade den stora fördelen att med handkraft kunna flyttas, men kommo snart ur bruk, emedan de ältför hastigt upphettades.

En annan genomgripande förändring, som af Gustaf Adolf och hans krigarskola infördes, var en ny, ändamålsenligare uppställning af slagordningen. Hans motståndare, Tilly och Wallenstein, ordnade ännu sina härar enligt den gamla spanska krigskonsten i stora fyrkanter eller s. k. *tertier*, med pikenerarne i midten och musketerare rundt omkring. Dessa tertier ha blifvit liknade vid vandrande fästningar. De voro tunga i sina rörelser och illa utsatta för kanonelden. Gustaf Adolf åter uppstälde sin här på två linier på något afstånd från hvarandra, så att, då luckor uppstodo i den första linien, friskt manskap kunde rycka upp ur den andra eller reserven. Han indelade ock fotregementena i smärre afdelningar, brigader och halfbrigader, samt stälde små afdelningar musketerare mellan rytteriskvadronerna. Härigenom blef hela slagordningen lättrorligare och de olika vapnen kunde bättre samverka. Ryktbara voro äfven hans snabba marscher, hans skicklighet att i hast skapa starkt befästade läger samt den utmärkta krigstukt han vidmakthöll i sin här. Gustaf Adolfs uppträdande i trettioåriga kriget gaf sålunda upphof åt en ny krigskonst, och han har af en sådan kännare som Napoleon I blifvit räknad bland världens sju störste fältherrar.

18. Drottning Elisabet. Cromwell.

Bland Englands regenter under nyare tiden framstå särskildt drottning Elisabet och Oliver Cromwell. Båda ha mäktigt bidragit att i sitt hemland befästa den protestantiska läran. Båda ha de ock arbetat på att höja England till världens förnämsta sjömagt. Fastän ett halft århundrade skiljer deras verksamhet, fastän Elisabet var född till tronen och Cromwell med svärdet banade sig väg till magten, finna vi dock mycket beslägtadt i deras sträfvan.

a.

Elisabet var en yngre dotter af Henrik VIII. Hennes ungdom var dyster och glädjefattig, ty hon tillbakasettes af sina styfnödrar. Af sin halfsyster Maria »den blodiga», som företrädde henne i regeringen, hölls hon till och med en tid i fängelse. Men i sin tillbakadragenhet sysselsatte sig Elisabet med studier och förvärfvade ovanliga kunskaper. Hennes pröfningar bidro äfven att hos henne utbildas en manlig klokhet och kraft. Dessa egenskaper kommo henne väl till pass, då hon vid sin systers död, 25 år gammal, upphöjdes på Englands tron.

Hela Elisabets regering (1558—1603) var en oafbruten kamp mot det katolska partiet i England och i det öfriga Europa. Katolikerna vägrade nämligen att erkänna hennes rätt till kronan. De stämplade oupphörligt mot hennes lif och sökte störta henne från tronen för att i stället uppsätta hennes fränka, drottningen af Skottland, den för sin skönhet ryktbara *Maria Stuart*. Dessa ränker underblästes af påfven och de katolska magterna, men Elisabet visste att slugt omintetgöra dem. Sin medtäflarinna, *Maria Stuart*, höll hon i 19 år fängslad och lät slutligen på parlamentets enträgna böner döma och afrätta henne. Detta var nämligen enda sättet att få lugn i landet. I grannländerna, Holland och Frankrike, understödde Elisabet kraftigt sina förtryckta trosförvandter. Och då den katolska trons förnämste förkämpe, *Filip II af Spanien*, utrustade en ofantlig flotta, »den öfvervinneliga armadan», för att eröfra och omvända England, visade hon en kraft och en omtanke för fosterlandets försvar, som tillvann henne hela folkets beundran och kärlek.

Under Elisabets tid lades ock grunden till Englands välde på hafven. Efter armadans nederlag intager det snart den ställning Spanien förut innehaft som Europas första sjömagt. Det får sitt första nybygge i Amerika, som den »jungfruliga» Elisabet till ära kallades *Virginien*. Den kække sjömannen *Francis Drake* seglar jorden rundt och hemför till sitt land tobaken och potatisen. Det ostindiska kompaniet, som fick uteslutande rätt att handla på Indien, grundar ett engelskt välde i Asien. Handel och sjöfart uppblomstra som aldrig tillföre. Och litteraturen har att uppvisa en sådan storman som *William Shakespeare*, nyare tidens störste skådespelsförfattare.

Med alla sina förtjenster som regent undgick dock icke Elisabet sitt köns vanliga fel, fåfänga och svaghet för smicker. Hon kunde icke tåla att stå efter *Maria Stuart* i

rykte för skönhet. Intet behagade henne så, som då någon prisade hennes lagring eller hennes skicklighet att dansa och sitta till häst. Hon förmålde sig aldrig, utan afvisade alla de många friare, som begärde hennes hand, bland dem Erik XIV af Sverige och Filip II af Spanien. Bild 18 a visar oss den jungfruliga drottningens drag. De voro regelbundna, men ej egentligen sköna. På ålderdomen vanställdes de af ett altför flitigt bruk af skönhetsmedel. Ansigtet omgifves af den stela spanska spetskragen, som allmänt bars af den tidens damer. Det omsorgsfullt krusade håret är genomstucket af ett ädelstensdiadem och hjessan prydes af en krona. Höga puffärmar och ett hårdt åtdraget lif bidraga att gifva gestalten en smärt hållning.

b.

Oliver Cromwell var en adlig landtjunkare, född i den lilla staden Huntingdon några mil norr om London år 1599. I sin hembygd gjorde han sig känd som en af de ifrigaste puritanerna eller renhetsifrarne, en svärmisk sekt, som hvarken kunde tåla den engelska statskyrkan eller det enväldiga styrelsesätt, som de stuartske konungarne sökte införa i England. Han invaldes tidigt i parlamentet och höll der, såsom puritanerna plägade, långa, osammanhängande, med bibelspråk späckade tal mot konung Karl I. Men var Cromwell ingen vältalare, så egde han desto större kraft och beslutsamhet i handling. Detta fick han godt tillfälle att visa, sedan till följd af Karl I:s olagligheter ett inbördes krig utbrutit mellan konungen och parlamentet. Cromwell, som trodde sig sänd af Gud för att befria det engelska folket från Stuartarnes tyranni, blef snart befälhafvare för parlamentets här och ingöt hos sina krigare samma andliga hänförelse, som besjälade honom sjelf. Karl I blef slagen i flera drabbningar och råkade i parlamentets våld. Detta lät döma honom till döden som landsförrädare, och han afrättades utanför fönstren till sitt eget palats 1649.

Derefter förklarades England för republik, och Cromwell blef snart *lord protector*, d. v. s. riksföreståndare. Som sådan styrde han England med stor klokhet och kraft i fem år. Stödd på sin här, återställde han med sträng hand ordningen inom landet. Englands handel och sjöfart sökte han höja genom den s. k. *navigrationsakten*,¹ som Holland genom ett sjökrig tvangs att erkänna. I utlandet gaf han det evangeliska partiet ett kraftigt stöd, slöt förbund med Sveriges konung, Karl X, mot Polen, förde ett segerrikt krig med Spanien och hotade påfven, att denne i sin borg San Angelo skulle få höra dånet af engelska kanoner, om ej protestanterna i norra Italien finge vara i fred. Vid sin död år 1658 efterträddes han af sin son Richard. Men denne var för svag att hålla sig uppe, och efter två år återuppsattes det stuartska huset på Englands tron.

Cromwells styrelse var kort, men af stor betydelse för England. Den omöjliggjorde Stuartarnes försök att regera enväldigt och höjde Englands anseende i utlandet. Bild 18 b visar protektorns väldiga hufvud med dess föga tilltalande, något grofva drag. Det fritt böljande håret, de flammande ögonen under sina buskiga bryn och det bestämda draget kring munnen tala dock tydligt nog om den obändiga kraft och de vidtflygande planerna hos denna motsatsernas man, som kom samtiden att darra, medan i hans egen själ äregirigheten och den religiösa hänförelsen kämpade om herraväldet.

¹ Ett parlamentsbeslut, som förbjöd främmande folk att till England införa annat än sina egna alster. Detta träffade egentligen holländarne, som förut haft den vinstgivande frakthandeln mellan England och Ostindien i sina händer.

19. Ludvig den XIV.

Den senare delen af 1600-talet bär i Europas historia namn af Ludvig den XIV:s tidevarf. Detta tidevarf utmärkes i nästan alla länder af konungarnes sträfvan att göra sig enväldiga. De söka att helt och hållet tillintetgöra riksståndernas inflytande, trampa folkets rätt under fötterna och omgifva sig med rådgifvare, som i allt äro färdiga att följa herskarens nyck. Den mest fulländade bilden af en sådan enväldskonung är han, som åt tiden gifvit sitt namn och hvars gestalt här träder oss till mötes i Ludvig den XIV:s person.

Enväldsherskaren i all sin härlighet står framför oss. Konungen är klädd i den på hans tid brukliga spanska riddardrägten med korta pösiga byxor, långa silkesstrumpor och skor med prydliga spännen. Öfver hans skuldror är kastad en präktig purpurmantel, som i rika veck inhöljer hela gestalten. Den är kantad och fodrad med fläckig hermelin och på öfversidan tätt besatt med liljor, den bourbonska ättens vapen. Hals och handleder äro omgifna af de finaste spetsar, på bröstet hänger en ordenskedja. Det slätrakade ansigtet omslutes af den ofantliga *allongeperuken*, som denna tid bars af alla högt uppsatta personer. Vid konungens venstra sida hänger rikssvärdet i en rikt smyckad balja. Den högra handen stöder han på spiran, och bredvid honom på ett sammetshyende ligga de öfriga regalierna, kronan och den gyllene handen.

Ett mer fulländadt uttryck af kunglig värdighet och prakt än det Ludvig den XIV visade i hela sitt uppträdande låter sig knapt tänkas. I hufvudets och kroppens stolta hållning, i alla hans åtbörder gaf sig det medfödda herskarelynnet till känna. Derjente egde han ett sällsamt behag, en nedlåtande artighet. Alltid var han förbindlig, äfven då han afslog en begäran. Dock kunde han häftigt vredgas. Men äfven då var han kunglig; hans panna var då, såsom man sade, väpnad med åska och blix. Också väckte hans ståtliga hållning beundran hos alla. Sederna och klädedrägten vid hans hof blefvo mönster för hela det öfriga Europa. Ej blott den franska högadeln, som trängdes i salarna af hans palats, utan äfven utländska konungar och hofmän aflades att taga efter Ludvig i hans sätt att kläda och föra sig. Det är från hans tid som de franska moderna blefvo världsherskande, och det franska språket börjar att vid förhandlingar mellan främmande furstar och sändebud undantränga latin.

Äfven på konst och litteratur utöfvade Ludvig den XIV ett vidsträckt inflytande. Han understödde frikostigt skaldar och konstnärer och samlade dem omkring sig, för att de skulle gifva glans åt hans hof. Också upplefde Frankrikes vitterhet i hans

Jagar ett gyllene tidevarf, liksom Roms under Augustus. Då digtade de stora skalderna *Corneille*, *Racine* och *Molière* sina verldsbekanta verk. Då skref *Boileau* skaldkonstens lagar ej blott för Frankrike utan för hela Europa. Frankrikes litteratur blef tongifvande äfven i utlandet derigenom, att de förnämste författarne togo de store franske skriftställarne till sina förebilder. Och inom konsten utbildade sig en särskild stil, som kallades Ludvig den XIV:s. Alla Europas konungar ville hafva sina slott bygda och inrättade på samma sätt som den praktälskande herskarens i Versailles.¹

Men Ludvig den XIV:s glänsande tidevarf hade också sina mörka skuggsidor. Frankrike led oerhördt under de långa och blodiga krig, hvarmed konungens omåttliga ärelystnad hemsökte Europa. Folket betungades af de mest utsugande skatter. Dess frihet undertrycktes. Den, som vågade vara af annan åsigt än regeringen, förföljdes och fick ofta i årtal försmäkta i det fruktade statsfängelset *Bastiljen*. Hofvets lättfärdighet förderfvade sederna. Trälsinne och kryperi frodades omkring denne konung, som uttalade sin ledande grundsats i de orden: »Staten, det är jag». Ludvig visste blott allt för väl att göra denna grundsats gällande. Smickrarne gáfvo honom tillnamnet »den store»; men efterverlden, som ser mera på ett ädelt uppsåt än på ett glänsande uppträdande och stora framgångar, har ej velat instämma deri.

¹ Se bild 20.

20. Versailles.

Ludvig XIV viste att sätta prägeln af sitt herskarelyne på allt, som omgaf honom. Detta se vi icke minst af det storartade residens, han åt sig skapade i Versailles halfannan mil sydvest om Paris. Här låg förut ett litet jagtslott, som tillhört hans fader. Men Ludvig XIV lät utbygga detta till ett väldigt palats, som inom sina murar på ett värdigt sätt skulle kunna hysa Europas mäktigaste herskare jemte hela hans hof.

Inga omkostnader sparades för att göra palatset i Versailles så glänsande och utomordentligt som möjligt. Berg jemnades, floder leddes ur sitt lopp, sandfält förvandlades till trädgårdar på enväldsherrens befallning. 36,000 menniskor, till största delen soldater, och 6,000 hästar användes mellan de stora krigen till dessa arbeten. De slukade dryga summor. Voltaire kallar slottsbyggnaden i Versailles för »en utgifternas afgrund», och det hela skall hafva kostat konungen mer än en milliard francs.

Under utförandet af sin storartade plan hade Ludvig XIV flera utmärkte konstnärer vid sin sida. Slottets förnämste byggmästare var den yngre *Mansard*, som uppförde den långa fasaden åt trädgården och som gaf det hela fulländning och sammanhang. Den store trädgårdskonstnären *Lenotre* skapade de märkvärdiga parkanläggningarna kring slottet. Dessa anläggningar med sina klipta häckar, raka gångar och långa rader af statyer och springbrunnar förefalla oss något stela och onaturliga, men af hela samtiden beundrades de som mönster af skönhet och efterapades i hela Europa. Målaren *Lebrun* förhärligade i slottets inre Ludvigs bragder genom mästerverk af sin pensel. Omkring slottet, som äfven innehöll kapell och teater, uppväxte snart en blomstrande stad. Den räknade i slutet af 1600-talet 80,000 innebyggare.

Till det yttre har slottet i Versailles intill våra dagar bevarat ungefär samma utseende som det egde på Ludvig XIV:s tid. Dess ena hufvudfasad vetter åt Paris, och denna fasad är det, som å bild 20 är synlig. En hel rad af flyglar och paviljonger ordnar sig här, såsom vi se, kring flere, innanför hvarandra belägna borggårdar. Dessa aftaga i vidd ju mera man nalkas hufvudbyggnaden. Härigenom åstadkommes redan vid första anblicken ett intryck af öfverväldigande storlek. Den, som kommer från hufvudstaden, inträder först genom porten till det yttre, af statyer prydda gallerverket på den rymliga »Vapenplatsen» (*place d'armes*). Han måste derpå passera genom ännu ett gallerverk och ytterligare öfver tvenne inre borggårdar, »Kungsplatsen» och »Marmorgården» (*cour royal* och *cour de marbre*), innan han når fram till sjelfva hufvudingången. Går man sedan tvärs igenom slottet, så träder man ut på en terrass. Der har man en förtjusande utsigt öfver den konstrikt anlagda parken med dess otaliga springvatten och regelräta gångar. Åt denna sidan, d. v. s. åt trädgården, vetter slottets andra hufvudfasad, som är ofantligt lång (450 meter) och endast afbrytes af ett framspringande midtparti.

Många prydnader kunna ej sägas öfverlasta slottets yttre. Endast på några ställen, såsom å paviljongerna vid Kungsplatsen och den långa fasaden åt trädgårdssidan, afbrytas de oändliga murytorna med deras enformiga fönsterrader utaf kolonnader. Dessutom krönes takkanten åt trädgårdssidan af ett pelargalleri med vapengrupper och statyer på vissa afstånd från hvarandra. I det inre åter äro de gemak, som voro afsedda för den kungliga familjens bruk, utstyrda med öfverdådlig lyx. I synnerhet strålar det höga festgalleriet af förgyllningar, speglar, takmålningar och andra konstskatter. Det mesta af det dyrbara bohaget är nu bortfördt, och den förnämsta delen af slottet begagnas i våra dagar till tafvelgalleri och till samlingsrum för de franska kamrarne. Men på Ludvig XIV:s tid utgjorde dessa salar skådeplatsen för de praktfullaste hoffester och voro prydda med en smak, som Europas öfrige herskare ansträngde sig att efterlikna. Derigenom uppkom ett nytt sätt att pryda rum och möbler, som kallades »Ludvig XIV:s stil».

I ett helt århundrade — under det bourbonska enväldets dagar — var Versailles de franske konungarnes residens. Här mottogos då sändebud från alla världens länder och fattades de viktigaste beslut. Vid den stora revolutionens utbrott 1789 höllo riksständerna sina första märkliga möten i Versailles. Både Ludvig XVI och den franska riksförsamlingen tvungos dock redan samma år att förlägga sitt säte till Paris. Ingen af Frankrikes följande regenter har sedan dess någon längre tid bebott palatset i Versailles, och den omgifvande staden, som till största delen lefde på att förse hofvets behof, har nu ej stort mer än hälften af sitt forna invånareantal. Under sista fransktyska kriget hade den segrande tyska hären för en tid uppslägit sitt hufvudquarter i Versailles, och det var i de franska konungarnes stora festgalleri, som den preussiske konungen Wilhelm I utropades till tysk kejsare. Sålunda beseglades — eget nog — Tysklands enhet, som Frankrike så länge bekämpat, just här i sjelfva brännpunkten för Frankrikes gamla stormagtspolitik.

21. Karl XII.

Hvem känner ej strax igen »kung Karl, den unga hjelte», sådan han här står framför oss i sin enkla blå rock med gula uppslag och stora messingsknappar? Alltid färdig att stiga till häst, bär han höga ryttarestöflar med väldiga sporrar och handskar af elghud. Krigarlynnet talar ur hvarje åtbörd, hvarje drag. Konungens ena hand hvilar på fästet af den långa huggvärjan, den andra är utsträckt för att gifva en befallning. Den välbekanta, karolinska filthatten med uppvikta brätten har han stuckit under ena armen. Hufvudet är obetäckt och visar oss den höga pannan med den tidigt kala hjessan. Hakan är slätrakad, hållningen käck. Det hela ger intryck af ungdomlig spänstighet och kraft, som skalden säger:

Lugn stod han mot Europa
En skägglös dundergud.

I många fall bildade Karl XII en motsats till sin samtid. Medan 1700-talets furstar i allmänhet voro vekliga och sedeslösa, framstod han som ett mönster af enkla vanor och gammaldags fromhet. Peruk bar han aldrig, ej heller granna kläder, åt måttligt, steg tidigt upp och läste hvar dag sin bibel. Qvinnogunst föraktade han och älskade mest af allt ansträngande kroppsöfningar. Att jaga björnar med trägaffel i skogarne vid Kungsör hade varit hans käraste nöje i ungdomen. I rida och fäkta hade han ej sin like. Af naturen svag, hade han likväl genom fältlivets mödor så härdat sin kropp, att han midt i vintern kunde ligga i tält, som stundom värmdes med glöd-gade kanonkuler. Ofta delade han med soldaten den tarfligaste kost och visste helt och hållet att vinna sina krigares tillgifvenhet. De voro färdiga att offra allt för kung Karl. Och detta behöfdes, ty han tvekade ej att kasta dem in i de mest halsbrytande företag och gick dervid gerna sjelf främst i tätaste kulregnet. Vi minnas särskildt slaget vid Narva¹, der han med endast 8,000 man angrep de mer än sexdubbelt starkare ryssarne.

I synnerhet var Karl XII känd som en djerf och lycklig rytterigeneral. Genom hastiga och oförmodade angrepp visste han att bringa fienden ur fattningen. Men den sagolika framgång, han hade i början af sin bana, gjorde honom öfvermodig. Den lättköpta segern vid Narva lärde honom förakta ryssarnes krigsduglighet. Han lernade dem först flera år i ro för att samla krafter och ströfvade sedan med sin här allt för djupt in i deras land, utan att vara säker i ryggen, och hundratals mil aflägsen från sina egna eller bundsförvandternas länder. Denna halsstarriga djerfhet medförde det stora nederlaget vid Pultava, som blef så ödesdigert för Karl XII och för Sverige.

¹ Läsebok för folkskolan III Afd. 38.

Méd alla sina vackra sidor som människa och krigare hade Karl XII äfven stora fel. Han var ytterst envis och själfrådlig. Dessa egenskaper hade hans uppfostran i enväldets grundsatser och hans faders för tidiga död bidragit att utbilda. Endast femton år gammal uppsteg han såsom enväldig konung på tronen. Lika litet som andra dödliga visade han sig kunna bära en ovanlig lycka. Litande på sitt goda svärd, försökte han ofta det omöjliga och slog döförat till för de goda råd, som Karl Piper och andra erfarne män gäfvu honom. Väl är det endast en historia, att Karl XII, då han låg i Turkiet, skulle skickat hem sin stöfvel för att regera Sverige. Men sant är, att han ofta såg mera på sin egen nyck än på hvad fosterlandets väl kräfde. Gifvet är också, att styrelsen här hemma måste lida, då konungen under femton års frånvaro ur riket afgjorde de viktigaste ärendena i sitt läger och då ett bref från honom till Rådet ofta behöfde månader för att komma fram. Karl XII:s största fel var, att han som konung allt för litet tänkte på sitt folk och dess lidanden under kriget. Trots motgångarne och landets tilltagande utmattning, envisades han att ej sluta fred och hade derigenom bragt Sverige till undergångens brant, då han stupade vid Fredrikshall 1718.

Karl XII:s djerfva bragder hade fyllt Europa med beundran. Men de hade äfven förstört fosterlandets drätsel och beröfvat detsamma en fjerdedel af dess område. Skulden för dessa olyckor sköts dock på konungens rådgifvare under de sista åren, baron v. Görtz, och på det enväldiga styrelsesätt, som Karl XII så illa missbrukat. Efterverlden har därför mera ihågkommit hans förtjenster än hans fel och i honom alltjemt ärat en gengångare från forntidens vikingalif.

22. Newton. Linné.

1700-talet utmärktes af storartade vetenskapliga upptäckter. Särskildt gingo naturvetenskaperna med jättesteg framåt. Bild 22 visar oss två af deras förnämsta målsmän under denna tid: engelsmannen Isak Newton och svensken Karl von Linné. Den ene upptäckte viktiga naturlagar, som gifvit oss en djupare inblick i skapelsens hemligheter. Den andre ordnade den stora mångfalden af naturens rika alster på ett öfverskådligt sätt. Båda uppträda här enligt tidehvarfvets plägsed i stor pudrad peruk med konstrikt ordnade lockar. Newtons drag äro mera skarpa och genomträngande. Linné deremot har ett särdeles godmodigt, patriarkaliskt utseende och bär i knapphålet den doftande skogsblomma, åt hvilken han gifvit sitt namn.

a.

Newton var född 1642 i grefskapet Lincoln i mellersta England. I sin ungdom studerade han matematik vid högskolan i Cambridge och gjorde redan tidigt viktiga upptäckter inom denna vetenskap. Då staden hotades af pesten, drog han sig för en tid tillbaka till landet, men fortsatte der med ifver sina forskningar. Det berättas, att en gång, när han sof middag i sin trädgård, ett äpple skall ha fallit ned på hans näsa. Denna enkla händelse gaf den lärde mannen anledning att anställa djupsinniga betraktelser öfver det — såsom vi tycka — helt naturliga förhållandet, att äpplet föll nedåt och ej uppåt. Dessa betraktelser förde honom till upptäckten af den s. k. *tyngdlagen*, som innebär, att större kroppar utöfva dragningskraft på de mindre. Denna lag kom snart att omgestalta hela astronomen. Den gaf oss en klarare inblick i himlakropparnes rörelse och världssystemets sammansättning. Äfven inom fysiken bröt Newton nya banor genom sin upptäckt att med glasprisman sönderdela solljuset. Han förbättrade äfven *teleskopet* och uppfann *differentialräkningen*, som för matematikens utveckling blef af största vikt.

Genom sina skrifter, som enligt tidens sed mestadels voro på latin, blef han snart namnkunnig öfver hela Europa. Den lärde professorn hade äfven sinne för statens värf. Han var medlem af parlamentet och blef med tiden föreståndare för Englands myntväsen. Vid hofvet var han gerna sedd och var en af drottning Annas lärare. På ålderdomen drabbades han af en eldsvåda, som förstörde en del af hans handskrifter och bröt hans själskrafter. Sitt blida sinnelag och sitt vetenskapliga intresse bevarade han likväl till det sista. Då han dog 1727, åttiofem år gammal, begrofs han i Westminster Abbey, der Englands störste män hvilat.

Text till taflor ur Allm. Hist. 5:e Häft.

b.

Linné var en fattig prestson, född på Råshult i Småland 1707. Af sin fader hade han ärft en stark kärlek till naturen, och redan som gosse var det hans käraste sysselsättning att samla blommor, stenar och insekter. Efter hvarjehanda svårigheter under skoltiden¹ sändes han först till Lund och sedan till Upsala för att studera medicin. Här led han i början af stor fattigdom, men kom genom sin ovanliga blomsterkänedom snart i gunst hos de lärde professorerna Celsius och Rudbäck. Linné fick tillfälle att göra en vetenskaplig resa till Lappland, der han gjorde en mängd nya rön, och vistades sedermera flera år i utlandet, särskildt i Holland. Der blef han medicine doktor och väckte uppseende genom sina skrifter.

Efter återkomsten från Holland uppehöll sig Linné några år i Stockholm som läkare och deltog derunder med Höpken och Alströmer i stiftandet af den svenska vetenskapsakademien. Men sedan han 1741 blifvit professor i Upsala, egnade han sig uteslutande åt naturkunnigheten och särskildt åt sitt älsklingsämne botaniken. Tusentals växter och djur blefvo af honom beskrifna och fingo sina särskilda namn. Af blommornas verld gaf han en lättfattlig öfverblick genom sitt berömda *sexualsystem*, der han indelade växterna efter antalet och beskaffenheten af deras ståndare och pistiller. Linnés största förtjenst är dock, att han bragte ordning i hela vårt vetande om naturen. Han indelade denna i tre stora riken: djurens, växternas och stenarnes, samt hvart och ett af dessa i klasser, ordningar, släkten och arter. Hvert naturföremål erhöll sin bestämda plats i systemet, så att det lätt kunde återfinnas, och tvenne namn (*slägtnamn* och *artnamn*), så att det lätt kunde skiljas från alla andra. Denna enkla, men af honom först tillämpade anordning blef af omätlig betydelse för alla naturkunnighetens grenar.

»Blomsterkonungens» föreläsningar och snillrika skrifter samlade kring honom skaror af lärjungar. Hans rykte blef större än någon annan svensk mans. Af konungen upphöjdes han till adelsman, in- och utländska sällskaper täflade att få räkna honom som hedersledamot. Men alla dessa utmärkelser gjorde honom icke det minsta uppblåst, utan han förblef alltid den gladlynte, flitige och ödmjuka forskaren. Mest af allt fröjdade han sig åt, att han mera än andra »fått koxa in i vår Herres hemliga rådkammare», som han sade. Helst vistades han bland sina samlingar på Hammarby, en liten gård nära Upsala, och blef, då han dog 1778, begrafven i Upsala domkyrka.

¹ Närmare angående Linnés lefnadsöden, se Läsebok för folkskolan: III Afd., 41:a stycket.

23. Washington. Franklin.

Vi se här framför oss två af de största fosterlandsvänner, som Nya världens historia har att uppvisa: den adle generalen Georg Washington och den lärde boktryckaren Benjamin Franklin. Båda inlade odödliga förtjenster under den stora frihetsstrid, som de Nordamerikanska staterna för omkring hundra år sedan utkämpade mot England.¹ Båda bidro sedan på det kraftigaste att grundlägga den unga nordamerikanska republikens lycka och välstånd. Washington uppträder här i generalsuniform med hög halsduk, pudradt hår och stångpiska enligt tidens sed; Franklin åter i borgerlig dragt med pelskrage och krås, men utan peruk.

a.

Georg Washington var son af en rik godsegare i staten Virginien. Hans fader dog tidigt, men hans moder var en förträfflig qvinna, som gaf sonen en särdeles god uppfostran. Särskildt förvärfvade han grundliga insigter i matematik och krigsvetenskap. Han blef först landtmätare och företog i anledning deraf flera resor i landet, hvarigenom han noga lärde känna det samma. I ett krig mellan de engelska och franska nybyggarna i Norra Amerika, deltog han med utmärkelse och steg till öfverste för landtvärnet i sin fädernestat Virginien. När det stora frihetskriget utbröt, var han en man i sina bästa år, 43 år gammal. På en församling af de tretton stater, som rest sig mot England, valdes han till öfverbefälhafvare för den förenade hären.

Såsom general hade Washington många stora svårigheter att kämpa emot. Nybyggarna voro oöfvade och måste strida mot de krigsvana trupper, England öfverförde från Europa. Ofta led han brist på penningar till anskaffande af vapen och lifsmedel. För svag att göra fienden öppet motstånd, måste han till en början draga sig tillbaka och blef flere gånger slagen. Men förträffligt visste han begagna sina små hjälpmedel och sin grundliga kännedom om landets beskaffenhet. Med stor seghet och ihärdighet höll han sina landsväns mod uppe i det mest förtviflade läge, afskar fienden tillförsel och segrade i några små drabbningar. Slutligen, sedan han tagit en engelsk här af 5,000 man till fånga, lyckades han vinna bistånd af Frankrike och Spanien, som voro afundsjuka på Englands stora magt. Kriget fördes derefter ej blott i Norra Amerika utan äfven på hafvet. Det kostade engelsmännen oerhörda summor, och det blef i längden allt för tungt för dem att ständigt föra nytt krigsfolk öfver det stora världshafvet. De blefvo derföre tvungna att i freden (1783) erkänna de tretton nord-

¹ Läsebok för folkskolan: V Afd., 16:e stycket.

amerikanska staternas sjelfständighet. Dessa hade redan slutit sig tillsammans till en förbundsrepublik och utsågo nu Washington, som i kriget haft största förtjensten om deras framgångar, till sin president.

Med en rättrådighet och klokhet, som söker sin like i världshistorien, styrde han den unga republiken under de första åtta åren af dess tillvaro. Han nedlade sedan, lydig lagarne, sin makt och drog sig tillbaka till sitt landt gods i Virginien, der han dog 1799. Den store fosterlandsvännen till ära hafva hans landsmän gifvit republikens hufvudstad namnet Washington.

b.

Washington understöddes i sina segrar genom de underhandlingar, som skickligt drevos af Benjamin Franklin. Denne var son till en fattig såpsjudare i Boston. Som gosse kom han i lära på sin brors tryckeri såsom sättare. Drifven af osläcklig vetgirighet, läste han på lediga stunder allt, hvad han kom öfver, och tillbragte ofta nätterna i studier. Sålunda förvärfvade han vackra kunskaper i de mest olika ämnen. Efter många försök och svårigheter lyckades han slutligen sätta upp ett eget tryckeri, började utgifva en tidning och öppnade en bokhandel i Filadelfia. Här kom han snart genom flit och omtanke till välstånd och utvecklade en gagnande verksamhet i vidsträckta kretsar. Han utgaf lättfattliga skrifter till allmänhetens upplysning, inrättade det första allmänna biblioteket i Nya världen, stiftade ett lärdt sällskap och gjorde flera nyttiga uppfinningar. Särskildt är han bekant såsom upptäckare af åskledarn.

Till följd af sin allmänt erkända rättrådighet och sina stora kunskaper användes han af sitt fädernesland i viktiga värf. Först blef han Pensylvaniens sändebud i London. Sedermera skickades han af de förenade staterna till Frankrike för att vinna dess bistånd i den stora frihetskampen mot England. Vid hofvet i Versailles väckte han stor uppmärksamhet för sitt enkla och värdiga uppträdande. Den anspråkslöse republikanen i sin svarta rock och sitt opudrade hår stack hjert af mot de lysande hofmännen i sirliga peruker och guldsmidda uniformer. Franklin lyckades också att vinna understöd från Frankrike. Härigenom blef det möjligt för nordamerikanarne att härda ut i den ojemna striden med England och slutligen tillkämpa sig sjelfständighet.

Såsom vetenskapsman och författare åtnjöt Franklin stort anseende på båda sidor af Atlanten. Han valdes till ledamot af franska vetenskapsakademien, och hans inträde der helsades af ordföranden med följande vackra vers, som i få ord sammanfattar betydelsen af hans lifsverk:

»Blixten han ryckte från himmelen ned, från tyrannerna spiran».

Efter fredens avslutande vände han tillbaka till Amerika och blef guvernör öfver Pensylvanien. Här stiftade han en förening till slafveriets afskaffande och använde största delen af sin förmögenhet på välgörenhetsinrättningar. Sina svåra giktsmärtor på ålderdomen fördrog han med den vises lugn, och när han dog i Filadelfia 1790, 84 år gammal, hade han åt sig sjelf författat följande grafskrift: »Här hvilas kroppen af Benjamin Franklin, fordom en boktryckare, nu en spis för maskarne, liksom bandet till en gammal bok, på hvilken innehället är uttaget, titeln och förgyllningen borta. Dock är verket ej förloradt, utan skall en gång utkomma i en ny, skönare, af författaren genomsedd och förbättrad upplaga».

24. Prelat, adelsman, borgare 1789.

Den stora folkrörelse, som utbröt i Frankrike vid slutet af 1700-talet och som fått namn af den stora franska revolutionen, innebar ej blott en resning mot den enväldige konungen, som genom förtryck och godtycke gjorde sitt välde hatadt. Den riktade sig på samma gång äfven mot de högre samhällsklasserna, adeln och presterskapet. Dessa, som närmast omgäfvat tronen, hade nämligen på mångfaldigt sätt missbrukat konungens gunst för att skaffa sig stora och otillbörliga företrädesrättigheter (*privilegier*) på de lägre klassernas bekostnad. Ehuru adeln och presterna voro de rikaste stånden och innehade största delen af landets jord, voro de dock skattefria. Den dryga skattebördan föll därför dubbelt tung på de lägre och fattiga samhällsklasserna, borgare och bönder. Adeln egde dessutom uteslutande rätt att bekläda statens högre embeten. En ofrälseman, om än aldrig så begåfvad och förtjent, kunde på grund af sin börd ej komma fram till någon inflytelserik plats i samhället. Borgarne trycktes af en mängd pålagor och förbud. Bönderna voro lifegna, d. v. s. de kunde hvarken fritt förfoga öfver sig sjelfva eller sin egendom, utan voro bundne vid det gods, der de blifvit födda, och hjälplöst hemfallna under sina godsherrars nyck.

Denna skarpa och i många fall orättvisa ståndsskillnad var en kvarleva från Medeltiden. Den uppenbarade sig äfven i det yttre genom olika klädebrägt. När missnöjet i Frankrike nått sin höjd och Ludvig XVI såg sig nödsakad att i maj 1789 sammankalla den franska riksdagen, hade denna på inemot 200 år ej varit samlad. Den var nu liksom fordom sammansatt af trenne stånd: prester, adel och borgare (*Les états généraux*). De trenne ståndens olika magt och anseende gaf sig tillkänna redan genom deras yttre uppträdande (se bild 24). De vördiga *prelater*na buro fotsida dräkter af sammet med en broderad messskjorta ofvanpå, en präktig hermelinskrage öfver axlarne, vida mantlar och bredskyggiga hattar med tofsar. Adelsmännen åter, liksom borgarne, buro kortare, öppna rockar, knäbyxor och skor samt en rundskuren kappa på ryggen. Enligt tidens sed hade de äfven pudradt hår eller peruk. Men *adelsmannens* uppvikta filthatt var prydd med stora, präktiga plymer; hans rockuppslag glänste af guldbrokad, kring hals och handleder bar han rika spetsar, på skorna silfverspännen. Alla dessa granlåter sakna vi på *borgarens* enkla drägt, och denne var alldeles förbjuden att bära sådana prydnader, som voro ett utmärkelsetecken för adeln. Bönderna och de öfriga kropparbetarne voro helt och hållet uteslutna från riksdagen. De gingo mestadels klädda i en grof blus, hvarför de äfven kallades »*blusmän*». Den fattiga, ofta hemlösa befolkningen i de stora städerna hade det än sämre än landmännen. Den strök trasig, uthungrad, stundom halfnaken omkring på gatorna, hvaraf öknamnet

»sansculotter» eller byxlösa, som i alla de stora upploppen under revolutionen spelade en viktig rol.

Den yttre åtskilnaden i klädedrägt, som utmärkte de olika stånden från hvarandra, kan synas likgiltig. Men den var det ingalunda, ty den erinrade ständigt på ett i ögonen fallande sätt om den orättvisa fördelningen af rättigheter och skyldigheter mellan de olika samhällsklasserna. Den bidrog också att underhålla förbittringen mot de bättre lottade, så mycket mer som eldiga folktalare samtidigt uppträdde på gator och kaféer, och med kraft framhöll den gamla läran, att alla människor äro bröder och därför böra vara lika inför lagen. Revolutionen, som nedbröt många andra föräldrade skrankor medborgare emellan, införde också en *likartad klädedrägt* för alla klasser. Sedan de trenne stånden förenat sig till en nationalförsamling, som skulle representera hela folkets gemensamma intressen, afskaffades alla förhatliga privilegier och med dem äfven de yttre tecknen för ståndens olika ställning. Adeln förlorade sin skattfrihet och sin uteslutande rätt till statens embeten. Den miste äfven sina ärtliga titlar, vapen och livréer. Alla klasser började att kläda sig efter samma snitt. En tid var det till och med modernt att gå så illa klädd som möjligt. På det viset ville man smickra pöbeln, som då fått öfverhanden. Alla andra tilltalsord bortlades, och man kallade hvarandra endast »medborgare». Sålunda hoppades man på alla områden, äfven inom det dagliga samlifvet, kunna förverkliga revolutionens vackra lösen: »frihet, broderlighet, jemlikhet».

Detta stora mål var ej så lätt att nå, som revolutionstidens hjeltar trodde. Den väldiga folkrörelsen blef i många fall missriktad och gick till blodiga öfverdrifter, det veta vi af historien. Men icke dess mindre har revolutionen gjort Frankrike och det öfriga Europa ovanskliga tjenster. Den har bortsopat en mängd medeltida ståndsfördomar, satt en gräns för de stores förtryck och tagit första steget till att göra gällande allas likhet inför lagen.

25. Napoleon I.

Det är den store soldatkejsaren från början af vårt århundrade vi här se framför oss. Med armarna i kors öfver bröstet står han försänkt i djupa tankar, medan hans öga spanande öfverfar fältet framför honom. Den tvåkantiga hatten med nationalkokarden¹ och den djupt utskurna uniformsfracken, hopknäpt öfver bröstet, utvisa, att det är en krigare från den första franska revolutionens dagar. Storkorset af hederslegionen, som kejsaren bär på venstra sidan af bröstet, är den enda yttre prydnad, som skiljer honom från en officer vid hans garde.

»Den lille korpralen» — såsom soldaterna kallade honom — var till växten kort och något undersäsig, men egde en särdeles välbildad gestalt. Hans hufvud var genom en kort hals fästadt på starka skuldror. Ansigtsdragen voro skarpt utpreglade, näsan något örnlik, hakan slätrakad, håret korpsvart. Hyn var blek, men i hans ögon flammade sydländingens eld. I hvarje rörelse yppade sig den afnättta säkerheten hos en medfödd herskarnatur. I hvardagslag voro hans drägt och vanor högst enkla, men vid högtidliga tillfällen visste han uppträda med en öfverdådig prakt, som slog hopens sinnen med förvåning.

Sådan var denne soldaternas afgud, som ur ledet svingade sig upp på kejsartronen. Detta kunde gå för sig i en så upprörd tid som den, i hvilken Napoleon lefde. För en så ovanlig framgång kräfdes dock både stort snille, stor kraft och stor hänsynslöshet. Och Napoleon egde alla dessa egenskaper i sällsynt grad.

Såsom krigare utmärktes han af öfverdådig tapperhet och dödsförakt, såsom han särskildt visade, då han i spetsen för sina soldater med fanan i hand stormade fram öfver den af fiendens batterier häftigt beskjutna bron vid Arcole. Han egde ock en ovanligt snabb fältherreblick, som genast uppfattade, hur hvarje ställning bäst borde begagnas. Hans förmåga att företaga djerfva och hastiga marscher, hans skicklighet att genom oväntade rörelser öfverrumpla motståndaren, hans vana att genom ett massanfall mot en viss punkt af den fiendtliga slaglinien upplösa och tillintetgöra densamma gjorde honom till en tid oemotståndlig. I ovanlig grad visste han genom korta, eldiga tal och löften om lysande belöningar egga sina soldaters mod. Ingen fältherre, om ej Alexander den store eller Karl XII, har så som Napoleon vetat tillvinna sig sina krigares tillgifvenhet och beundran. Och detta, ehuru han ingalunda

¹ Nationalkokarden var en trefärgad rosett (blå, hvit och röd), som efter Bastiljens stormande antogs som igenkänningstecken af de sansade frihetsvännerna. Den bibehölls äfven af Napoleon. För fransmännen, som alltid behöfva yttre tecken för idéerna, betyder den hvita fanan med liljorna enväldet, nationalkokarden och trikoloren sansad frihet, den röda fanan åter ursinnigt pöbelvälde.

skönade sin här, ja, i motgångens dagar till och med visade sig ganska iakttaglig för dess öde. När det gick illa för Napoleon i Egypten och sedermera i Ryssland, lernade han utan betänkanade sin här åt nöd och undergång, men ilade att rädda sig sjelf. Hans fältherregenskaper, jemte hans sällsporda lycka och orubbliga själsstyrke, gjorde Napoleon i tjugu års tid nästan oafbrutet till segrare öfver de hesta af varo, gjorde Napoleon i tjugu års tid nästan oafbrutet till segrare öfver de hesta af Europas folk. Han grundlade en ny krigskonst, som gjorde honom öfvervinnerlig, till dess hans fiender genom sina många nederlag lärt sig att besegra honom. Då var det med ens slut med hans vilde ty det stödde sig endast på bajonetterna.

Äfven som statsman var Napoleon en af vårt århundrades största förmågor. I Frankrike återupprättade han med järnhand den inre ordningen, som under revolutionen råkade i upplösningstillstånd. Den kristna tideräkningen och den katolska religionen, som i skräckvildets dagar blifvit afskaffade, återstälde han och införde en ny lagbok, som fatt bära hans namn: »Code Napoléon». Men ej blott i sitt hemland utan äfven i de många eröfrade länderna inrättade han en stark styrelse och en välsam polis. Halfva Europa lydde hans vink, och samtiden tjusades af det storslagna i hans planer. Öfver alla hans företag hvilade en gläns af något ovanligt, något förvånande djert. Han upplifvade många minnen från den romerska forntiden, hvars hjälpar han i ungdomsåren lärt sig beundra. De gamla världigheterna af senator, konsul, tribun återupptogs. At sina härar gaf han de romerska örnarne såsom fälttecken. Sjelf var kejsaren den förnämsta sammanshållande kraften i sitt vidsträckt valde. Det föll, då han var borta, genast tillsammans.

Med alla sina utmärkte egenskaper som krigare och statsman, med allt sitt snilles spänstighet och kraft saknade dock Napoleon den karaktärens ädelhet och renhet, som skulle gjort honom verkligt stor. Hans egen ära och magt var innersta målet för alla hans sträfvanen. Och för att nå detta mål skydde han inga medel, ja, satte utan betänkanade hundratusendes lif och fosterlandets lycka på spel. Han var med ett ord vårt århundrades störste egoist. Vild och svak tvekade han ej att använda, om blott de förde till målet. Att skriva segerbudska öfver olyckliga fältslag och att försätligt undanröfja motståndare, innebar för honom intet motbjudande, då det kunde befordra hans planer. Det kännylösas sätta, hvarpå han för fram i Europa, gjorde dock till slutt, att de länge besse rade folken, kranika i sitt innersta, efter Napoleons nederlag i Ryssland reste sig som en man mot hans tyranni. Och ej nöjd med att hafva störat kejsaren från tronen, satte man honom, den store fredstöraren och folkförtryckaren, på en öde klippa i Atlanterhafvet, St Helena. Der bevakades han af engelsmännen till sin död 1821, bevisande genom sitt öde, att ingen herskare, hur stor och snillrik han än må vara, ostraffadt missbrukat sin magt i sjelfviska syften.

